

"Dâstân-ı Aksak Timur"un bazı parçalarından ibaret ki bu, Timur destanının Sibiryâ Türkleri arasında da mevcudiyetini gösterir. Başkırlar ve bilhassa Doğu Başkırlar için Timur-tıpkı Cengiz kadar mühim- bir destan kahramanı olup, aralarında ona ait birçok rivayet vardır. Bu husustaki Kazak-Kırgız rivayetleri şüphesiz daha zenginidir. Radloff'un nesrettiği bir rivayet, bu zikrettiklerimizden bütünü başka bir mahiyette olmakla beraber, vezin yani "nazım hususiyeti" bakımından bu cins eski halk destanlarından ayrılmaktadır. "Risâle-i Tevârih-i Bulğârîye" adlı bozulmuş eserdeki Timur'a ait hikâyeler de "Dâstân-ı Aksak Timur"dan alınmış olmalıdır. Timur Destanı hakkında yalnız Potanin -sadece Radloff rivayetine ve bir de Kafkas kavimlerinden Çegenler, Asetinler, İnguşlar arasındaki rivayetlere dayanarak- bazı açıklamalar ve tahlillerde bulunmak istemiştir. Onun görüşüne göre, bu destanın esasî pek eski olup iptida Timur adlı bir ma'buda ait olmuş ve sonradan "Aksak Timur" a isnad edilmiştir; Kafkasya'daki Asetinler'in "Temür Kazık" denen kutup yıldızına "Aksak Timur" adını vermeleri de galiba Potanin'i bu hususta yanıltmış ve tamamiyle tarihî mahiyetteki bu destanı, dinî bakımdan izaha çalışmıştır. Halbuki "Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han ve Hem Aksak Timur" adlı mecmuadaki rivayet, esas itibarıyla tamamen tarihî vak'aların destan şekline sokulup eski destânî unsurlarla karıştırılmasından vücuda gelmiştir. Mesela; destanda Timur'un Çagatay gocuklarıyla tarihi mücadelesi, doğrudan doğruya "Hindistan gehrinde Cengiz Han oğlu Ceday Han" a karşı gösteriliyor; sonra, kahramanın gocukluğu, devlet kurması, fütuhâtı, daima İslamiyetin yayılması için çalışması, tabii menkıbevi bir şekilde anlatılmaktadır.

39. Altınordu'da Destânî Edebiyat ve Halk Şairleri

XIV. asır esnasında Altınordu sahasında yaşayan göçebe Türk kabileleri arasında halk şiri ve halk musikisi ehemmiyetini hiç kaybetmemiş, kavmi an'anelerin ve göçebelik hayatının icapları da "destânî şir" e burada gök büyük bir inkişaf vermişti. Hanlar, kendi "orda: karargah"larında âdeleri üzere bal şarabı sohbetleri yaptıkları vakit, mutlaka galgı da bulur ve han kadehi eline aldığı sırada saz ona mahsus bir beste çalar ve o sırada çadırın dışında bekleyen maiyet erkânı bu nağmeyi duyunca hürmet makamında başlarını açardı. "Tarih-i Dost Sultan" gibi bu devir halk an'anelerine ait en mevsuk kaynakların verdiği bilgiler, Tohtamış Han'ın meclisinde birtakım halk şiri okunduğunu ve yine bu devirde Kemalâde, Cihan Mirza gibi pek tanınmış halk şairleri -o zamanki halk ta'birî ile "Yırav" veya "Çırav"lar- mevcut olduğunu bize bildiriyor. Yine aynı kaynaklar vasıtasıyla İdige Beg'in oğlu meşhur Nureddin Mirza'nın da kıymetli bir şair- musikîşinas olduğunu, bunun gibi Tohtamış evladından Kadirbırdı Han'ın da aynı tarzda şirler söylediğini öğreniyoruz. İşte bu geniş Altınordu sahasında eski kavmi an'anelerine sâdik kalan, böyle şai-

râne ve destanı bir hayat geçiren mühtelif göçebe Türk kabileleri arasında XIV. yüzyıl içinde vuku'a gelen birtakım büyük tarihi hadisenin idige-Tohtamış menkıbeleri gibi kıymetli destanı mahsuller vücûda getireceği pek tabii idi. Aynı zamanda İslâmî ruh ile dolu olan bu halk destanlarında "Yırav: Cırav"ların tipki İslâmî devrede olduğu gibi istikbalden haber veren bir "bakıcı" sayılması da bilhassa dikkati çekmektedir. Altınordu sahasında inkışaf eden bu gibi destanlarda, Cani Big Han'la zevcesine ait bazı ufak rivayetler bir tarafa bırakılacak olursa, hanlardan yalnız Tohtamış, bir destan kahramanı ehemmiyetini kazanmış, fakat bütün destan daha ziyade idige etrafında toplanmıştır.

40. "İdige"nin Tarihi Şahsiyeti ve Menkıbenin

Tesekkül ve Yayılma Sahası

Timur menkıbesi ile aynı zamana ait olarak Orta Türkler'de -Nogay, Kırım, Başkurt, Kazak-Kırız, Sibir Türklerinde- yayılmış olan en mühim Altınordu menkıbesi, idige etrafında toplanan menkıbelerdir. Tamamıyla tarihi bir şahsiyet olan idige Mirza, Timur-Tohtamış mücadelesinin ve onun sonucunu Altınordu'daki gözüğü başlıca amillerinden biridir. İlk Altınordu'nun havâlisinde hüküm sürmekte iken, Tohtamış Han'la arasındaki geçimsizlikten dolayı Timur'la beraber kaçarak onu Altınordu'ya karşı harekete teşvik etmiştir. Tohtamış'ın mağlubiyetinden sonra tekrar Altınordu'ya dönen idige, on dört sene kadar bütün o havâlinin hakiki hakimi oldu; tahta oturduğu hükümdar Kutlug Timur Han ve bunun vefatından sonra Sadi Beg ve diğerleri, onun birer âlelinden ibaretti. Bircok mücadeleden sonra 1406'da Tohtamış'a ansızın hücum ederek mağlup ve irtis kenarında katleden idige o yıl Harizm'i de zapt etti. Ruslarla ve Tohtamış çocuklarıyla devamlı harplerde bulunmakla beraber, hanlık makamına -Cengiz neslinden olmak şartıyla- istediğini getiriyor, istemediğini kolayca tahttan indiriyordu. Nihayet Tohtamış oğullarından Kadir Birdi ile harp ederken esir ve idam edildi (1419).

İşte Orta Türkler arasında halâ bütün kuvvetiyle yaşayan idige menkıbesi bu tarihi vak'aların destanı bir şekilde ifadesinden ibarettir.

Daha 1820'den başlayarak bugüne kadar idige menkıbesinin birtakım muhtelif rivayetleri tespit ve hatta neşrolunmuştur ki, bunlar da Kazak-Kırız, Kırım, Nogay, Türkmen, Kara Kalpak, Başkurt rivayetleridir. İlk "Tarih-i Dost Sultan"da ve ondan naklen "Umdetü't-Tevârih"de, bu husustaki en eski halk rivayetleri tespit olunmuşsa da idige menkıbesi hakkında şimdiye kadar tetkiklerde bulunanlar, bundan asla haberdar olmamışlardır. Radloff ve Melioransky, bu kahramanın Nogay-Mangit olduğunu ve böyle olunca da bu destanın önce Nogaylar arasında tesekkül ederek sonradan bunlar vasıtasıyla diğer Türk şubelerine yayıldığı fikrindedirler.

Altınordu

Destanlar, dil, arkeoloji, müzik, folklor ve benzeri kültür ve sanat gibi millîlerin hayatında bir kavram günümüzden uzak geçmişte birer kültür kavramı iken, diğer taraftan da Türk dünyasında Türk etleri itibarıyla kültür kavramlarıdır. Destan türünden kopmaları meydana getiren mahlûk ise, daha ziyade içeriklerini temsil ederler. Aynı milliyete mensup destanların akrabalıklarını belirleme yönlerinden birisi de, onların tiplerindeki ortaklıktır. Coğrafi alanı Altınordu, Uluğ Türkistan ve Sibirya Türkleri olan Edige Destanı, diğer Türk destanları ile olagannuştî tipler itibarıyla ayrımlıklar göstermektedir. Nogay, Kıpçak, Özbek gibi Türk halkları arasında varyantları ile birlikte bilinen Edige Destanı için Rüstem Sültân'ın "Edige" adlı eseri incelemeğe alınmış, karşılaştırılmaları yapılmış, daha ziyade periden doğma özelliği üzerinde durulmuştur.

Türk destan repertuarı hamması metinler bakımından dünyanın belki de en zengin sözlü edebiyat varlığını meydana getirir. Edebi metinlerin bu bağlamda zenginliğine ve çeşitliliğine karşılık, aynı ölçüde bunlar üzerine doyurucu incelemeler yapıldığı söylenemez. Hiç şüphesiz, bu alanda kitap ve makale boyutunda pek çok değerli araştırmalar yayınlanmıştır. Bunların tamamı bir araya getirilmiş olsa, sanırım ciltler dolusu bir bibliyografya ortaya çıkar. Böyle de olsa, Türk dünyasında vücut bulan destanların çeşitliliği ve zenginliği karşısında yapılan işlerin bu denize ait bir katre üzerinde olduğu açıkça görülür. Cengiz Han dönemi ve ardından Türk dünyasında, kahramanların hayatının destanlaştırıldığını ve anlatıldığını hepimiz biliyoruz. Ten ve Özi irmaklarından İrtiş boylarına kadar uzanan geniş ovalarda Nogaylı veya Kıpçak boyları halinde yaşayan Türkler arasında destan repertuarı geçen zaman içinde bünyesine yeni kahramanların hikayeleri katar. Bu süreçin XV. Yüzyılında yaşamış bir tarihî şahsiyet olan Nogay beylerinden Edige'nin kahramanlığı etrafında da yine böyle bir destan oluşmuştur. Altınordu'nun Toktamış Han tarafından yönetildiği sırada bu kahraman ortaya çıkmıştır. Destanın anlatımına göre, Toktamış ile Edige arasında ceryan eden mücadelelerin ardında mensup olduğu Nogaylı boyların uğradığı haksızlıkların ve Edige'nin öldürülmesi için Toktamış'ın düzenlediği planları kahraman, kendisine bağlı adamlarının yardım ile etkisiz bırakır. Altınordu topraklarını bırakıp Timur Bek'in yanına erişmek üzere İdil'i aşmış karşı yakaya geçer. Timur Bek'in kızı Akbilek ile kırk kulunu kaçırtıp elinde tutan ve tek başına dünyaya meydana okuyan Kara Tiyin alıp adlı bir kahramanın varlığını duyar. Kızın da yardım ile bu kahramanı öldürür. Akbilek ile kırk kulunu kurtarır. Timur Bek, kızını ve kırk kulunu kurtarıp kendine getirip teslim eden Edige'ye büyük itibar gösterir. Derdini dinler, ona yardım etmek her türlü yardımı yapar. Toktamış üzerine sefer açar. Sonunda Edige, Nogaylı halkının başına geçer, han olur. Bütün bu maceralar, mücadeleler Kırim'dan İrtiş boyları arasına kadar uzanan geniş sahada yaşayan Türk destan anlatım repertuarında büyük akisler bırakır. Nogaylı veya Kıpçak diye bilinen Türk boyları arasında seşenlerin, yitavların "bahşı, cıray, jıray, yomakçı, comokçu, ırçı, ölengçi, akın veya yitçilerin"

aristokratlarda bu maceralar bir dostan metni düzeyde kazanır. Her bir Türk boyunun destan anlatıcısı repertuvarında XV. yüzyıldan sonra, Edige Han'ın maceralarını, kahramanlıklarını anlatan bir Noga'lı "Edige Destanı" yer alır. Bir bakıma bu destan repertuarı, o yüzyıllarda umum Türk destan anlatıcılığının müsterek repertuarıdır ve müsterek bir dil ve üsluba sahiptir.

Türk dünyasının coğrafyası, XVI. yüzyıldan itibaren planlı bir Rus istilasına uğrar ve XIX. yüzyıl yarısından sonra da büyük ölçüde sömürgeleştirilir. Çarlık Rusya'nın ve ardından Sovyet yönetiminin izlediği dil ve kültür politikaları ile müstereklikler yok edildi ve her bir boya dil ve kültür, bir yeni kimlik, bir destan paylaşımı yapıldı. Fakat, destanlar, bu yeni sınırlar ile kendilerini sınırlandırmaz ve halka daima, Noga'lık, Kıpçaklık ve Özbeklik dönemlerini, kaçaklık günlerinde geçen kahramanlıkları yeni şiirler ve yeni yazı dilleri içinde de olsa, hatırlatmaya devam eder. Sanırım bu, destanların hayatıyetini ve zamana ve güçlüklerle karşı işlevlerini koruma yeteneklerini gösterir. Bugün, dünyanın bir değişime uğraması belki daha farklı, daha insancıl bir medeniyetin doğuşunu beraberinde getirecektir. Ve destanlar, insanlara geçip geldiği maceraların neleri anlattığını, nerede hata yapıldığını öğretecektir.

Edige Destanı, coğrafi açıdan bakıldığında eski Altınordu, Orta Asya ve Batı Sibirya sahası Türkleri arasında yayılmıştır. Türkler arasında tarihi kültür müsterekliklerini yansıtan edebi/ tarihi bir destan metnidir. Bir bakıma Avrasya coğrafyası Türkleri arasında hemen hemen bütün destanlar bu müsterekliği yansıtır, dense sanırım yanlış bir hüküm olmaz.

Destanlarda ve destan metinlerinde üzerinde durulacak pek çok husus vardır. Türk destanlarının repertuar genişliği, zenginliği ve coğrafi yayılımının azameti düşünüldüğünde, bunların her birinin başlı başına geliştirilmesi bile bir ömür alabilir. Türk coğrafyasında yaşayan eski Türk inançları üzerine gelişmelerini tekeşif etmiş bir kişi olarak benim burada üzerinde durmak istediğim husus, bir bakıma yine eski Türk inançlarıyla da ilgili olmalıdır, diye düşünüyorum. Bu nedenle, "Edige Destanı"nda yer alan olağanüstü tipler üzerinde duracağım.

Edige Destanı'nda olağanüstü yeteneklere sahip bilge kişiler yanı sıra yetenekleri kadar her türlü kazadan beladan korunma gücü ve yenilmez kahraman özellikleri ile donatılmış kahramanlar karşımıza çıkmaktadır. Fakat, bu özellikler sadece Edige Destanı'na mahsus bir özellik değildir. Türk destanlarının büyük bir çoğunluğunda, kahramanlar ile ilgili veya düşmanlarla ait bu tür özelliklere rastlamak mümkündür. Atlarda bile dil bitip kahraman ile konuştuğu görülür. Onlarında kahramanlar gibi olağanüstü niteliklerle donatılmış bir soydan geldikleri konusunda destan metinlerinde soy ağaçları "secceler" anlatılır. Kahramanlar gibi onların bineceği atlar da, olağanüstü nitelikte dünyaya gelirler.

Edige Destanı'nda maceranın kahramanı Edige Han, dünyaya gelışı ve hayatı kalışı açısından olağanüstü bir soy ağacı ıla karşımıza çıkar. Dip atası Baba Tükles adlı bir veli veya evliya tipidir. Bu daha doğrusu, o eski Türk destanlarında sıkça görülen bir özellik ile dünyaya gelmiştir. Anası bir "pert" kızıdır. Bu tür kahramanlara, olağanüstü yeteneklerinden

Halbuki, Kırım'dan Alay'a, Petropavlovsk'dan Taskend ve Urgenc ha-
 valisine kadar çok geniş sahadaki muhtelif Türk şubeleri arasında müste-
 rek olan bu destan Altınordu devrinde, yani bütün bu şubeler birbirleriyle
 şekül etmiş ve İdige'nin vefatından yaklaşık bir buçuk asır sonra bu il-
 heyet bozulup kabileler muhtelif taraflara dağıldıktan sonra, bu rivayet
 onlarla beraber başka coğrafi sahalarla intikal etmiştir. Bu menkıbenin
 muhtelif rivayetlerinde birtakım eski destani unsurlara -mesela İdige'nin
 alelade bir surette doğmayıp harikülade bir surette yani bir "peri ki-
 zı"ndan doğmuş olması gibi şeylere- bolca rastlanıyor. Lâkin muhtelif
 rivayetlere ve bilhassa "Tarih-i Dost Sultan"da tespit edilen an'aneye göre,
 İdige, Kıpçak sahasında ilkin İslâm'ı yayan evliyadan meşhur Baba Tüklas
 neslinden ve binnetice Ebu Bekir evladındandır. O kadar inançlı idi ki,
 namazı cemaatte kılmak için bir büyük mescit gadiırı yapıtırıp yaylaya çık-
 tığı zaman onu da beraber götürürdü.

41. Menkıbenin Hülâsası (özet)

İdige menkıbesi hakkında umumî bir fikir vermek için Nogay rıvaye-
 tinin küçük bir hülâsasını nakledelim: Kırım'da Toyguca adlı bir han var-
 dı. Han'ın av kuşlarına da Kutlukaya adındaki veziri nezaret ediyordu.
 Kutlukaya Han'ın kuşları arasından en güzellerini seçip "Şah Timur:
 Timurleng'a hediye olarak yolladı. bu hiyaneti haber alan han, fena halde
 hiddetlenerek veziri idam ettirdi. Vezirin bir oğlu vardı; evlatlık olarak bu
 bilesinden "Hayan Timur Atalık"ın dokuz oğlu vardı; evlatlık olarak bu
 göçüğü da yanına aldı. Toygucanın vefatından sonra Tohtamış
 Altınordu'ya han oldu. Hayantimur bu on göçüğü hanın hizmetine gön-
 derdi. Asil dokuz oğlu, hanın yanında kaldılar; evlatlık, hanın emriyle at
 sürülerine gobanlık etmek üzere sahraya gönderildi. Buna "Kuba Oğlu"
 diyorlardı; fakat asil ismi İdige idi. Han onu gördüğü zaman, hatta kendi
 de farkında olmaksızın dehşet duyuyordu. Zevcesi bunu nasılsa hissede-
 rek hani ikaz etti. Esasen han rüyasında buna benzer bir şey görmüş ve
 merakla düşmüştü. Nihayet ilini yurdunu topladı; "Kuba Oğlu"un aslı ve
 neslini sordu. Hiç kimse bilmedi. Bunu bilse bilse "Koba Çırav" adlı bir
 halk şairi bilir dediler. Koba Çırav geldi; terennüm ederek dedi ki "Bunu
 bilse bilse Sıpra Çırav bilir." "Sıpra Çırav" adlı bu halk şairini hanın huzu-
 runa getirdiler; birçok şîir terennüm etti ve dedi ki: "Bu Kutlukaya oğlu
 İdige'dir; senin tahtını ilini yurdunu alır." Tohtamış, artık bunun üzerine
 İdige'yi öldürmeğe karar verdi. Lâkin İdige, Timur yanına sığınmak için
 kaçtı. Tohtamış Han, Canbay isminde bir "Batur: Kahraman"ı vелеv hiyle
 ile olsun, "İdige"yi kandırıp getirmek için yolladı. Lâkin İdige bu
 Canbay'ın sahte sözlerine kanmadı; Timur yanına gitti. O, İdige'yi çok iyi
 kabul etti. Hatta kızını verdi. İdige'nin meşhur oğlu Nuredin (rivayetler-

de: Nuri Adil, Nuradin, Meradem, Meraden) bundan doğdu. Çocuk on yaşında iken, bir mecliste, babasının Tohtamış tarafından hakarete uğramış olduğunu öğrendi; çok müteessir oldu. Nihayet ona karşı harbe gidecek Tohtamış'ı öldürdü. Bundan sonra, muhtelif sebeplerle babasıyla da düşman oldu. Baba ile oğulun birçok muhavere ve müşââreleri vardır. Nihayet İdige, Tohtamış oğullarından Kadir Birdi Han tarafından öldürüldü.

Esas itibarıyla tamamen tarihî mahiyette olan bu İdige menkıbesi, XIV. ve XV. asırlarda Altınordu sahasındaki Türk kabilelerinin kahramanlık hayatını ve edebî an'anelerini göstermek bakımından çok dikkat çekicidir. İhtiva ettiği edebî ve destanî unsurlar, Türklerin umumi destanî edebiyatında eskiden beri yaşayan şeylerdir. Böyle olmakla beraber Altınordu'nun bu parlak destan devri Tohtamış, İdige ve Nuredin menkıbeleriyle bitmemiş, bu sahada vuku'a gelen sonraki büyük tarihî hadiseler Kublandı Batura, Çura Batur gibi yeni halk destanları doğurmuştur ki, ait oldukları bölümlerde bunlar hakkında da izahat vereceğiz.

SON

doğruydu ecek hikaye metinlerinde "perizade" cümlesi verildiği de bilinen bir husustur. Burada, Edige ve Kara Tiyin alıp ile ilgili bu olağanüstüleri bağlı bilgileri verecek alıntılar için Dr. Rüstem Süli tarafından Tüdye'de yayınlanmış "Edigey" adlı eserden istifade edilecektir. Toktamış Han, Temür Bek'ten kendisine gönderilen mektupda çok kızar. Onun yaşlılık çağına isabet eden günlerde, Temür Bek, kendisinin himayesine girmesini ister. Ve bunun kabul işaretini olarak da, unlu kuşu Kara Laçın Toklu Ayak'ı kendisine göndermesini Toktamış'a bildirir. Han buna çok içerler ve veziri Kutlukaya'yı yanına çağırıp danışır. Görüşme ve konuşma Toktamış Han'ı hayal kurıklığına uğratar. Temür Bek'in kendisine mektup yazması cüretini Kutlukaya'nın tutumuna ve sözlerine bağlar. Kutlukaya bu isnatı reddeder ve bana inanmıyor isen; "keser isen baş işte/döker isen kan işte" der. Bu söze de aldırış etmeyen Toktamış Han bildirimi okur ve Çakmağış Bey ile Dörmən Bey'ine buyruk verir;

"Ey Dörmən Bey, Dörmən Bey/Ay Baltanı al, dedi/Ay bıçağın tak dedi/ Kutlukaya yalancı beyin/ Boyununu vur, kes dedi/ Periden aldığı kadını/ Beslikte yatan yavrusu/ Onu da bırakıp giden/ Periden olan anası/ O çocuğu bul dedi/ Besliğinde vurup kes dedi" (sh. 41)

Dinleyici, destanın kahramanı ile ilk kez bu sahnedeki buluşur. O, kaçınılmazdır. Destan bu vesileyi, Kutlukaya'nın kan andı edip kardeş olmuştu. Altı çocuğu vardı. Öne çıkıp Toktamış Han'a çocuğu bağışlaması için ticada bulunur. Konuşması sırasında Kutlukaya'dan söz edip günları söyler: "Bir atası il idi/ Bir atası bey idi/ Onun da büyük atası/ Baba Tükles Hoca Ahmet / Evliyalardan idi" (42) Baba Tükles'in Hoca Ahmed Yesevi ile aynileştirilmesi ile, kahramanın manevi koruyucusunun ona bağlanması tesadüf değildir. Türk dünyasında Hoca Ahmed Yesevi'nin manevi nüfuzu ve otoritesi hiç eksik olmamıştır. Fakat bu sözler de, Toktamış'ın öfkesini dindirmez ve çocuğun öldürülmesine buyruk verir.

Cantemür Bek, buyruk ardından evine koşar, en küçük çocuğunu alıp Kutlukaya'nın evine varır. Kutlukaya'nın çocuğunu beslikten çıkarıp gizmesinin edimine saklar ve yerine kendi çocuğunu kor. Böylece kan andına sadakat gösterip andasının kokunu kurutmaz. Bu sırada Dörmən Bey gelir. "Kobogul" diye çağırılan çocuğu, han buyruğu yüzünden diye öldürür. Evi barıkı yakıp yıkar. Ama ölen Cantemür bu çocuğa, ediginde

saklayıp kurtardığı için "Edige" adını verir. Ve hiç kimse onu, Kutlukaya'nın oğludur, diye de bilmez.

Kobogul, okur, büyür ve unlu etrafa yayılan bir yiğit olur. Toktamış Han, baş edilmez bir yiğit olan Kobogul'u yanına alıp elinin altında tutmayı düşünür. Bükemediği bileğe saygı göstermek mecburiyetinde kalır. Toktamış Han, o huzura geldiği zaman farkında olmadan ayağa kalkar olur. Karısı bu durumu görüp entrika çevirmeye ve Kobogul'u

Edige'nin adını veriyor.
Kurtardığı için Edige

ortadan kaldırmaya girişir. Edige, kendisi için düzenlenen bütün ölüm
tazaklarından adamları sayesinde kurtulur. Toktamış Han, karısının isteği
ile, Kobogul'un kim olduğunu sınıtmasıyla, kim olduğunu öğrenmeye
girişir. Pek çok kişi dener, bilemez. Sonunda, yalızdoksan yaşında bulunan
Subra Cıray, Kobogul'u sonra, kim olduğunu sonunda şu sözler ile
açıklayıp bitirir:

"Kamçı değeri boynuna/Kan sağır koyuna/ Çelenkli ulu başını/
Kesiş ahr şu oğul/ artık ben kişi tamnam/ Eger kişi tamnam/Kutlukaya
Bey oğlu/Edige o, Kobogul"(sh. 72)

"Yukarıda, insanların vasıflarına, sözlerine, sorularına verdikleri
cevaplar ve dış görünüşleri ile değerlendiren kim olduklarını ortaya
çıkaran bir bakıma gayip olan haber veren olağanüstü kam/ozan tipiyse,
daha doğrusu Dede Korkut tipiyse karşılaşıyoruz. Bu tipin Kıpçak Bey ve
Kin Canbay gibi ikinci derecede olanlarına da destan da rastlamaktayız.
Edige, kendisinin kim olduğunu ortaya çıkaran Subra Cıray'ın
ardından Toktamış Han tarafından bir ziyafete çağırılır ve karısının sözü
üzere onu tutturup öldürmeye karar verir. Bu işi öğrenen Edige'nin
adamları durumdan kendisine haberdar eder. Edige, bal şerbetini döküp
hızla dışarı çıkarak beylerin bıçak darbelerinden kurtulup Tulpar atı
Timgil Çuvar'a binip dokuz yoldaşı bilece atlanıp idil suyunu asıp karşı
yakaya geçerler. Ardlarından gelen kin Canbay ve adamları onlara
yettiğimez ve Idil'i de aşamaz. Edige, suyun yakasında Kin Canbay ile
yaptığı uzun söyleşi sonunda şunları söyler: "Kırk yurt menzil
kurtmasam/dediğimi yapmasam/Ben öcümü almasam/BabaTükles dedem
veren/Edige adım kurtusun.../ Eskideki Cengiz'in/Kendisiyle dengim

ben"(83). Bu sözlerden, onun adının Baba Tükles tarafından verildiği
ifade ediliyor ki, bundan anlatıcının bir çok şeyi birbirine karıştırmış
olduğu aklı gelmektedir. Bu genç Nogay beyinin kendini Cengiz Han'a
denk sayması ilerde yapacağı büyük işlerin yol göstericisi kabul
edilebilir. Hedefi itibarıyla kahraman, Cengiz gibi bütün Türkleri bir
araya getirip hanlık etmeyi düşünmektedir.
Edige yolda ikinci bir olağanüstü, kendine benzer bir tip ile
karşılaşıyor. Bu, yukarıda belirttiğimiz gibi Kara Tiyin Alp adlı olağanüstü
bir yigittir.

Edige, arkadaşları ile konuşa konuşa at üstünde yol alırken
karşılarına bir "sorgavul (nöbetçi)" çıkar. Ondan sorup soruşup Temür
Bek'in kızı Akbilek ile kırk kulunu tutsak edip tek başına saklayan Kara
Tiyin alp'ten söz eder ve "Görmek isteyen görüp ölür/Görmeyen sağ
gider"(sh. 88)der. Son sözleri duyan Edige, yolunu değiştirip bu alpin
yatığı yurda getirir. Bu alp er bir "Yosıncı gavuru'dur,yani farklı bir
dine mensubtur. Fakat o da bir perizattır. Edige, bu alpin yurt kapısından
bakıp yanında Akbilek'i görür. Kara Tiyin alp yatıp uyumaktadır. Kızla
konuşur ve yarıdın ederse onu öldüreceğini, ellerini bağlamasını söyler.
Sonunda, Edige, Kara Tiyin Alp'i ölümcül yaralar. Ardından şu sözleri
ona söyler:
"Mezarımı nerede bilmedim/Ölümlüm kimden bilmedim/Bakıcıdan
bakımı baktırdım/Falcıdan falımı açtırdım/Bilgiğten büyümlü sınıtım/O
zaman bildim bu işi/Beni öldüren er olsun / O sen imişsin Edige / Gitme
gitme Edige/İki kardeş peri kızı/Abilasından ben doğsam/ Küçük

kardeşinden sen doğmuşsun / Ben ben diye övünme / Sen de doğdun
perden / Ben de doğdum perden" (sh.55).
Her iki kahramanın eşitsizliğini, perizet olmaları durumunda ortaya
çıkarmaktadır. Edige'nin olağanüstü baharadığı, yine olağanüstü işler
yapan biri karşısında sinirli. Bu kişi dünya üzerinde Temur Bek gibi bir
ulu sahip kıran kişinin kızını ve kırk kulunu tek başına alıp götürmüş ve
elinden kimse kurtaramamıştır. Edige, böyle bir yiğit karşısında basarı
sağlamak, onu öldürmek zorundadır. Dinleyici, onun tarafından daha

sonra başarılacak azametli işlere böylece destan anlatıcısı tarafından
hazırlanmış olur. Kahramanın, gerçekten olağanüstü işler başarması
ararır. Sıradan kahramanlık herkesin işidir. Ama bütün bunların
ortaya çıkabilmesi, onun /kahramanın doğuştan olağanüstü nitelikler
tasınmasıyla ilgilidir. Bu inanç, eski Türk destanlarında sürekli var olan bir
olgudur.

Edige, Kara Tiyin Alp ve Subra Cıray tipleri Türk destanlarında
farklı yapı ve görünüşler içinde de olsa, daima vardır. Türklerin atası,
yaz ve kış ilahlarının kızlarıyla evlenip ondan türemişlerdir. Oğuz Kağan,
ışıkta inen kız ile evlenmiştir. Dedem Korkut metinlerinde baş goban
Konur Koca peri kızı ile evlenir. Doğan çocukları bazen Edige gibi uslu,
erdemli ve yararlı yiğit olur; bazen de "Tepe Göz" ve "Kara Tiyin Alp"
gibi soyuna sopuna düşman düşman kesilir. Soyuna düşman kesilenlerden hak
saklasın hepimizi.

Türk Dünyasından halk inançlarını incelediğimiz bölgelerde,
bilhassa Anadolu, Azerbaycan ve Kuzey Mezopotomya gibi Türk
ellerinde masallarıyla yaşayan halk anlatımlarında, ailelere gelin olmuş
peri kızlarından söz edilir. Eli bereketli çok becerikli peri kızları çok da
güzel olarak bilinirler. Daha ziyade su kenarlarında yaşarlar ve su perisi
olarak bilinirler. Bunların aileye girmeleri gibi çıkıp girmeleri de
esrarengizdir. Bunlar doğan çocukların varlığı da anlatılır.
Ayrıca, perili mağara, perili kaya, perili meşe, anlatımları
ve yer adları da vardır. Halk bazen peri ile cin'i eş anlamda da kullanılır.
Peri padişahı olduğu gibi perili atlar da vardır.

Cengiz Han dönemi ve ardından Türk dünyasında, kahramanların hayatının destanlaştırıldığını ve anlatıldığını hepimiz biliyoruz. Ten ve Özi umaklarından İrtiş boylarına kadar uzanan geniş ovalarda Nogaylı veya Kıpçak boyları halinde yaşayan Türkler arasında destan repertuarı geçen zaman içinde bünyesine yeni kahramanların hikâyeleri katar. Bu sürecin XV. Yüzyılında yaşanmış bir tarihi şahsiyet olan Nogay beylerinden Edige'nin kahramanlıkları etrafında da yine böyle bir destan oluşmuştur.

Bu destanda XIII yüzyılda Hazar denizi kıyısında kurulan Altınordu Hanlığının XV. yüzyılda Timurîlar tarafından yıkılışı anlatılmaktadır. Destanın adı, Altınordu Hanı ve bu destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır'a atfen verilmiştir. Edige Mirza Bahadır'ın devletini ayakta tutabilmek için yaptığı büyük mücadeleler, ölümünden sonra XV. yüzyılda destan haline getirilmiştir. 1820' yılından itibaren yazıya geçirilen Edige destanının Kazak-Kırğız, Kırim, Nogay, Türkmen, Kara Kalpak, Başkurt olmak üzere altı rivayeti tespit edilmiştir. Çeşitli Türk gurupları arasında Alp Er Tunga ve Oğuz Kağan gibi ilk Türk destanlarının izlerini taşıyan Türk kahramanlık dünyası görüşünü temsil eden burada bahsi geçenler kadar yaygınlaşmamış ortak edebiyat geleneği içinde yer almamış pek çok başka destan örneği bulunmaktadır. Osmanlı sahasında destandan hikâyeye geçişte ara türler olarak da nitelendirilen çok tanınmış ve bir çok Türk topluluklarında da bilinen Köroğlu örneği yanında daha sınırlı alanlarda tespit edilen Danişmendname, Battalname gibi ilgi çekici örnekler de bulunmaktadır.

Edige Destanı, coğrafi açıdan bakıldığında eski Altınordu, Orta Asya ve Batı Sibiryasahası Türkleri arasında yayılmıştır. Türkler arasında tarihi kültür müsterekliklerini yansıtan edebî tarihi bir destan metnidir. Bir bakıma Avrasya coğrafyası Türkleri arasında hemen hemen bütün destanlar bu müsterekliği yansıtır, dense sanırım yanlış bir hüküm olmaz.

20
2
5'56
81

sini söyler. Kendisi de düğün yapmakta olan komşusunun kara ala köpeğinin eniği-
ni getirip ayak tarafına koyar. Olanları o iki bekçi hiç fark etmez.

İki bekçi, kadının yanındaki köpek eniğini getirip Toktamış'a teslim eder. (Eni-
gi gören) Toktamış: "Allah'ın kudretidir" demekle yetlinir. Bir gün Jilkibay, evinden
çıkıp bakınca, dışarda bir bebeğin ağladığını görür. Bebeği evine getirip bakınca, er-
kek çocuk olduğunu anlar ve eşine gelip (söyle) der: "Bu bebeği emzirip kendi ço-
cuğuna birlikte büyüt. Bu bebeği bize Allah verdi. Bu elden³² gelmiş bir cocuktur;
onun için adını "Edige" koyalım"

Toktamış Han'ın ilke ülke gezen bir casusu vardı. O casus, bir gün dışarda
oynamakta olan Edige'yi görüp Toktamış'a haber verir. Casus, hana: "Ben Jilkibay'ın
evinde bir çocuk gördüm. Öyle bir oğlan çocuğu Jilkibay'ın soyunda sopunda hiç
(böyle biri) olmamıştır. Kürek kemikleri kapak kadar, alnı tokmak kadar³³, boynu
künk³⁴ kadar, gözleri yanan ateş gibi parılayan bir çocuk" O zaman Toktamış:
"Gü, Jilkibay'ın o oğlunu buraya getir" der. Oğlunu götürmeye hanın adamı geldi-
ğinde Jilkibay, eşine bakıp (söyle) söyler:

1 "On beş yaşında benimle evlenen,

ince belindeki kuşağı gözülen,

Edige, saygıyla konuşan,

Nazlı, zarif hareket eden, (ey yârim)

Çocuğunu getirsin diyerek

Toktamış Han göndermiş bir haber,

O hancı artık hayır kalmamıştır,

Sözümü benim dinlerken, ey hanım,

Edige bir han oğludur,

Edige'yi veremeyelim,

O hanın yüzünü hiç gormeyelim,

Kendi çocuğunuz ne yapabilir,

Bir tek mal mülke sahip çıkabilir.

Hayatta olursa Edige

Düşmana hücum edip inkam alır.

Edige'yi kaybedersen eğer,

Han soyu tükenecektir.

Dinlerken sözümü, yârim,

Edige'yi veremeyip alıkoyalım,

(Yerine) kendi çocuğumuzu verelim"

O zaman hanımı üzülüp ağlar,

"Ölümüne gidecek" deyince

Biricik yavrusu,

Ağlamayıp nasıl dayanır?

"Ey, asil yârim,

Öğrendim dünyanın vefasızlığını,

Zalim Toktamış'ın,

32 Halimizden, yurdumuzdan.

33 Şokpak (veya "tokpak"): Halî dokumada kullanılan alet; taraf. Mec. kocaman.

34 Künk: Altın yakamada kullanılan bir alet, ucunda ipten tuzak bulunur, uzun bir sırt.

Başımıza bir dert sardığını,
Vereceğim diyorsa ver,
Buna üzölmek olur mu,
Atlardan seçip yorga ata bindirir misin,
Ona kaftanlardan seçip ipek kaftan giydirir misin,

30

Ben hasretimi gidereyim,
Bir saat sevip oğlunu okşayayım,
Toktamış gibi bir zalime
Giderse çocuk geri dönmek yok,
Bize onu bir daha canlı görmek yok"
Diyerek hıçkırığa hıçkırığa ağlar,
Ağlamayıp nasıl dayanır?

35

Şimdiden tuşuşan hasretini bastırmak için,
Hanımı bir saat oğlunu sevip okşar,
Göğsünü ihtiyar kadın ağız,
Kalbim yandı kavruıldı diyerek
Bağrına oğlunu bastırır.

40

Yanaklarından öper ağlayarak,
Gözlerinden yaşlar boşalarak,
İhtiyar ana öylece kalakaldı,
Çocuk ise bindi atına,

45

Çocuğunu alıp yanına,
Toktamış Han'ın evine,
Gelip Jilkibay girer.

50

Çekti çıkardı Toktamış,
Yatak altında yatan kılıcı,
İndiriverdi hızla kafasına,
Başı yuvarlandı düştü

55

Jilkibay'ın yanına,
Eteğine bu koyup,
Oğlunun kesilmiş başını,
Sel gibi akıttı Jilkibay,

60

Orada gözyaşlarını.
O zaman Jilkibay,
Toktamış'a söyledi:
"Ey, Toktamış, Toktamış,

65

Kısaltmış senin yaşını :
Sarayın sahipsiz kalsın,
Hanımınız ile çocuğunuz,
İkisi de dul, yetim kalsın.
Sahipsiz kalsın şehriniz,
Benim gibi ah u zar edip,
Yaşlar yıkayıp sakalınızı, ağlayınız"

70

O zaman Jilkibay oğlunun cansız bedenini kucağına alıp ağlayarak çıkar gider.

- 72 Kucağına alıp oğlunu,
Jilkibay evine gider.
Ata da binmeyip üzünüden,
Evine doğru yayan ilerler.
Geldi yanına hanımı,
Dökerek göz yaşı.
Tuttu öylece durdu Jilkibay,
Bırakmayıp yere kesilmiş başı.
80 O zaman ihtiyar ana söyledi,
Söylediğinde ne dedi?
"Ey, Jilkibay, Jilkibay,
Aklın varsa eğer, ağlama,
Ağlamakla olur mu?
Ölen tekrar kalkar mı?
85 Toklamış dediğini yapar mı?
Ne kadar ağlayarak söyleden de,
Dinmez öldükten sonra,
Toklamış niçin sağ göndersin,
90 Belli (bellemiş) düşmanını gördükten sonra.
Öldüğüne üzülme,
O üzüntüden bir fayda yok,
Ölüm karşısında bir gare yok,
Bircik evladı ölüp ah u zar eden
95 Bizim gibi zavallılar nerede yok?
Ne kadar söyleden de gelmez,
Artık geri dönüp çocuk da,
Hiç yaş damlamasın gözlerinden,
100 Ağlama boşuna çocuk için.
Kendin götürmüşün,
Öldürsün diye o belalıya.
Tevekkül et de yaşamaya devam et,
Şu bircik oğlunu da
105 Verleştirecek mekânına,
Tevekkül edip yaşa"
Jilkibay gözleriyle görür,
Bircik oğlunu,
110 Nihayet toprağa gömer.
Dönüp memleketine geline,
Uykusunu dahi bölmeden,
Edige'ye bakıp, büyütür.
"Kurbanın olduğum, Edige,
Yavrum, kaldır başını,
115 Kalkıp ye aşını.
Ne zaman durduracağım,
Bu göz yaşlarını?

"Baba, siz malım mülküm sahıpsız kaldı diyorsunuz. Ben senin oğlun de-
gil miydım? Ben hayattayken niçin sahıpsız kaldı diyorsunuz?" O zaman Jilkıbay

143

134 "Büyük deden kim, söyleyeyim,

Alataylı Anşıbay.

Anşıbay'ın vardı iki eşi,

Üstüdü akli.

O da yalnız büyümuş insandı.

Yoktu yakın, akrabası.

İki eşinden, yavrum,

İki oğlu dünyaya geldi.

Baba Tükti Şaşı Aziz,

İkisi de oğlu, iki çocuk doğdu.

Birinden onların çocuk olmadı,

Diğerinden olan çocuk

Parparıya adında bir oğlandı.

Parparıya'nın, yavrum,

Kutıkıya adında oğlu oldu.

O Kutıkıya'ya baksan,

Yöksüldü o, birşeyi yoktu.

Hanlığını kaybedip,

Oturuyordu tek ev olup(yalnız başına)

Kuvkanat kuşa bakıyordu,

Kuşun bakıcı kuşbazi ölünce,

Kuvkanat'ın yanına

Yerleştirdiler baban Kutıkıya'yi,

O zamanlar sen,

Ana karnındaki bebektin.

155

150

145

140

134

132

130

125

120

Bu evde kim kaldı,

Yaşını başını almış, kurmuş,

Benim gibi ihtiyar kaldı.

Başımıza şu bela gelip,

Yavrum, kalksana, Edige,

Ben oturuyorum yanında,

Asil doğmuş yığıldım,

Sahıpsız şu mal mülk kaldı.

Bedduaya uğrayıp ak otağ,

Sahıpsız yetim kaldı.

Bu otağın içinde,

Evlatsız iki ihtiyar kaldı.

Kim sahip çıkacak,

Sahıpsız kalan mal mülke?"

O zaman Edige kalkıp, Jilkıbay'ın elinden tuttuğu gibi yürümeye başlar.

"Baba, gelse ne bu tarafa",

Dedi çıkınca dışarıya.

Kuvkanat'ın bakıcı kuşbaşı iken,
Kalmuk'un hani Sateміr,

160

Yollamış bir kadın ihtiyar,
"Baktığı Kuvkanat ise onun,
Yavrularından birini versin", diyerek

165

Bu yaşlı kadını gönderdi,
Kuşun yavrusunu getirmesi için.
O zamanlar Kuvkanat'a aynı zamanda yedi kuşbaз bakardı. Kutlıkıya, tepesi

siyi başlığın içine tavuk yumurtası koymuş, onu kimseye göstermeden götürmüştü (ve
Kuvkanat'ın yumurtasıyla değişti). Kuvkanat'ın bir yumurtasını o yedi kuşbaзa
belli etmeden çıkarmış ve Sateміr'e götürmesi için yaşlı kadına vermiş.

O zamanlar Toktamış Han'ın bir casusu vardı. O casus ülke ülke dolaşırken,

Sateміr'in evindeki Kuvkanat'ı görür. Gelip Toktamış Han'a Sateміr'in evinde Kuvka-
nat kuşu gördüğünü söyler. Bunun üzerine Toktamış Han: "Hayallah, Parparıya Sate-
міr'in dostu idi. Ona Kutlıkıya vermiş olmalı", diyerek anında Kutlıkıya'yı yanına ça-
kırtıp başını keser. Bundan sonra Kutlıkıya'nın evine, onun eşini gözlemeleri ve oğlan
ya da kız doğuracak olursa bebeğini alıp getirmeleri için iki adamını yollar.

O günlerde Kutlıkıya'nın evinin yanındaki bir evde doğun olur. Bu doğunun

yapıldığı evin köpeği de gebe imiş. Toktamış Han'ın kadının başına diktiği bekleleri
yan evdeki düğüne gittikleri zaman kadının da doğum sancıları başlamış ve çocuğu-
nu doğurmuş. O zaman doğun evinin köpeği de yavrulamış. Kutlıkıya'nın eş, çocu-
ğu doğurur doğuramaz iki bekleye göstermeden yanındaki adamına: "Jilkıbay'ın
evinin yanına bırak", diyerek bebeğini vermiş. Kendisi de bahsettiğim köpeğin yavru-
lanını getirip, yanına yatırmış. İşte, seni dışarda bulup eve getirmişlik ve gelden geldi di-
yerek adını Edige koymuşluk. Seni kendi oğlunuzla birlikte emzirlik, büyüttük. Sonra,
bir gün Toktamış'ın bir casusu seni dışarda aşık oynarken görmüş ve gidip Toktamış
Han'a anlatmış. Toktamış Han da: "Getirin" diyerek adamlarını gönderdi. O zaman ben
yamadım ve senin yerine bircik oğlumu verdim. Toktamış Han da onu öldürdü. Onun
yerinde şimdi sen kaldın.

167

Sahip çıkın avama diyerek,
Toktamış gibi zalimin

İşte böyle belasına uğradım"

O zaman Edige, Jilkıbay'a: "Zenginim diyorsun, haydi getir yılkinı göre-
yim" der. Yıllık sürüsündeki atlar toplu olarak geldiği zaman Edige, Jilkıbay'a:
"Bunların arasında binmeye yarayan at yok. Bana başka at bulunuz" der. O gün-
lerde yoksul bir kişinin karşılığında iki atla değiştirmeyi düşündüğü bir alaca atı
varmış. Jilkıbay, iki at verip o alaca atı alir ve Edige'ye verir. Edige: "Bu at bana
yarar" diyerek hemen alaca ata biner.

O zamanlarda Toktamış Han'ın her gün akşam serinliğinde ava çıkmayı ve av
dönüşünde de Toktamış'ın başına inip dinlenmeyi adet edinmiş kırk neferi varmış. Edi-
ge de hanın kırk neferiyle birlikte ava çıkar, av dönüşünde de Toktamış'ın başına iner
dinlenirmiş. Bu kırk neferden birinin adı Angısın idi. Edige ile Angısın kucaklaşıp, arala-
nda ahiret kadar dost olmaya söz verip arkadaş olurlar. Hanın bu neferleri öğlenleri
oturur, şarap içermiş. Bir gün Angısın, Edige'yi şarap içmeye davet eder. Edige: "Hep

Toktamış Han'ın Sipira Jirav adında bir ozanı ve Kenes oğlu Kenanbay adında bir adamı vardı. Toktamış, Edige haraç, bütün adamlarını toplayıp meşveret yaparak adamlarına Edige'yi öldürmek istediğini söyler ve onu nasıl öldürebileceklerini onlara danışır. Janbay adındaki bey şöyle der: "Yirmi otağ kurdur ve büyük bir şölen yap. Şöleninde de Edige'ye yemek dağıtır. Edige yemek dağıtırken, tabakları hangi otağın sofrasına getirirse o otağın içindekilerin hepsi elleriyle birer avuç yemek yedirsin"³⁵. Sonra kimiz geldiği zaman, kimizin sarıklarını³⁶ da Edige'ye içirsin herkes. En sondaki otağa da Sipira Jirav'ı oturt. Sipira Jirav da yanına geldiği zaman Edige'ye şöyle sorsun: "Ben seni tanımıyorum. Kimin oğlusun?" Edige, eğer yitit ise, korkmadan babasının dedesinin kim olduğunu söyler. Korksa, söylemez. Çekinmeden herşeyi söyleyecek olursa, onu hemen öldürmek gerek. Korkup söylemediğinde ise, öldürülmesine de olur, ondan bir zarar gelmez. Bunun için Sipira Jirav'ın oturacağı otağ kapısının iki tahtasına, ellerine iki bıçak verip iki adam koymalı ki, Edige kapıdan çıkarak istediği zaman karnını yapıp öldürsünler"

"Koktum mü, kokmadın mı? Şü İğneye baksana?" der. İktamış Han, arkı

Koktugunu anlat.

Tokamış Han, Janbay Bey'in bu sözlerini makul buldu ve yirmi otağ kurup bu-
sözünde, Angis'in da oradaydı. Angis'in, herşeyi öğrenip, gelip Edige'ye şöyle den-
"Çabuk evine git, semiz ve güçlü bir deveni kes. Onun boyun da
ip bağla. İplerin birinin ucunu iç salvarının (donunun) bağına, diğer ipin ucunu da
boynuna bağla. Boğazının altındaki kısmın ağzı açık olsun, yani küçük heybe kadar
olsun. Karnın da kabak kadar olsun"

Edige deve karnından yapmış torbayı üzerine bağlayıp yemek dağıtmaya çıkar.
Otlağlarda oturanların herbiri, ikram edeceğim diyerek elleriyle et (yemek) sunduğu za-
man elleri ağzına almaz, kimseye belli etmeden kıyafetinin altındaki deri torbaya alve-
li. Nihayet en son da duran otağa yemek getirir. Sıpira Jıray, bu otağıdadır. O sırada An-
gis'in da sölene gelen yığılıların atlarındaki üzençilerin sağ tarafını, ayağını attıklarında
kopuverecek şekilde keser. Edige, sonuncu otağa geldiği zaman Sıpira Jıray ona sorar:

170 "Yaşını başını almış ihtiyarınız,
Bizler büyükleriniz sizin.
Yemek dağıtan, delikanlı,
Adın nedir, hangi soydansın,
Tanıyamadım seni ben,
Birine de benzetiyorum" dedi.
Edige de şöyle cevap verir:

175 "Dedemin adını soruyorsan,
Söyleyeyim, Alataylı Anşibay'dır.
Baba Tükü Şaşı Aziz,
Anşibay'ın oğludur.
Şaşı Aziz'in oğlu
Parpariya sultan, bir handı.
Öz babamı soruyorsan,
Söyleyeyim, Kutıkiya Bey idi.
Benim adimsa Edige!"

Edige bunları söylerken, Angis'in atıyla koşturarak gelip otağ kapısının
önünde atının üstünde Edige'ye konuşmaya başlar.

186 "Benim adım Angis'in,
Anla sonunu sözümün.
Ey, Edige yığidım,
Ecel tez geldi dayandı kapiya,
190 Alaca atını getirdim,
Vakti geldiğinde üzerine saldırmaya,
Ak elmastan iki bıçağı saplamaya,
Hazır duruyorlar.
Tevekkül, işiydi Hak'ın,
Canını kurtarmak için,
195 Durma, yığidım, artık sen,
Hazırhadım ben,
Çabuk çık da gel!"

Bunun üzerine Edige evden çıkmak için koşmaya başladığında kapının iki

tarafında duran iki kişi, Edige'ye bıçaklarını sapladıklarında, ikram sırasında ye-
meyip koyununa attığı etler saçılıverir. O zaman:

199

Karmını yarıdık parçaladık diyerek,

Öldürdük onu diyerek,

Kapı kenarlarındaki iki adam gerisin geri gider.

202

Atlarına binerler,

Angisin ile Edige,

Şehirden gikip giderler.

Edige ile Angisin kaçıkları zaman onları kovalamak isteyenler, sağ üzen-
gilleri kopuverdiği için kovalayamazlar. Bunun üzerine Toktamış Han, Sıpıra Jıray
ile Janbay Bey'i yanına çağırır ve onlara: "Ne yapıp edip Edige'yi yakalayın ve ba-
na getirin" der. Sıpıra Jıray ile Janbay Bey, Edige'ye gelirler ve derler:

205

"Edige sultan, bir yığitsın sen,

Peşinden geldim ben.

Dursana biraz, bahadır sen.

Zalim Toktamış'ı,

Tahtından indirelim.

210

Zalim Toktamış'ın

Başını keselim.

Böylece onu yok edelim.

Yerine sizi tahta çıkaralım.

Doner misin, haydi, şehre,

Gitime, (yaban) bozkıra.

Nice şey görmüş dedenim,

Ötkeni bu sefer için, Edige,

Unutup, affetmeni dileyerek geldim.

Geri dön, bizimle gel,

Yaşı büyük dedenim senin,

220

Bir dilleğimi benim gerçekleştirdi."

Bundan sonra Kenes oğlu Kenjanbay konuşmaya başlar:

222

"Ey, Angisin, Angisin,

Han oğlunu serseri edip böyle,

Şimdi nereye gideceksin?

Götürme onu (yaban) bozkıra,

Ger i getir şehre, birlikte gelin.

Hanımınızla kaldı çocuğunuz,

Erkek kardeşinizle kaldı ağabeyiniz.

230

Babanızla kaldı ananız.

Toktamış gidince şehirden gikip,

Bırakmayalım onu şehre.

Davet etmeye geldik biz,

Şehre dönünüz, siz"

Şimdi de Edige söyler:

235

"Kenes oğlu Kenjanbay,

Aklın yok, ey bok Janbay,

Dinlemem sözünü, Bozma benim huzurum, Şimdi cevap verisen,

240

Gösterim gününü, Getiririm kazanızı, Oyar çıkarm gözünüzü, Olduğum sizi,

245

Dinle, benim sözümü. Ey, Sıpira Jirav sen, İkiniz de geri dönün, Şimdi geri dönmeyeniz,

250

Kalmuk Satemir'in Yurdunu arayıp bulurum. Satemir'in yurdunda, Alaca atımı üç ay beslerim.

255

Sonra şu oturduğunuz şehri, Saldırıp viran ederim. Toktamış hanınızın, Sarayında başını keserim.

153

Geleceğim zaman haber veririm" Üç ay doksan gün olduğunda, Şu sarayımıza gelirim,

Edige, Satemir'in yurduna gelir ve burada üç ay, doksan gün geçinceye kadar alaca atını tavına getirmekte meşgul olur.

261

Üç ay doksan gün olunca, Angisin'i alıp yanına, Edige, ele³⁷ doğru çıkar yola.

O zaman Satemir Han, Edige'ye: "Yanına asker vereyim, al" demişti. Edige: "Asker lazım değil. Ben bir başıma on Nogay'a bedelim. Yanıma asker alıp Nogay'ın adına leke sürmem" diyerek yanına bir tane bile asker almaz. Toktamış'ın memleketine üç günlük yol kadar yaklaşıncı Angisin'i: "Toktamış'a haber ver. Halkını toplasın, hazırlasın oturmasın. Üç gün sonra, öglen orada olacağım" diyerek önden yollar.

Angisin, Toktamış'a gelir. Gelir gelmez söylemeye başlar:

264

"Ey, Toktamış, Toktamış, Edige erin gelecek, Arkadaşımı onun ben. Halkını(askerini) toplasana, Gamsız, hazırlasız oturmasana, Haber vermeye geldim ben, Üç gün sonra gelecek

270

38 Çok yalvardı.

39 Kızgıs kusu: kızkuşu; tavus kuşu.

O zaman yumurtlamakta olan bir kızgıs kuşa³⁹ rastlar. Kızkuşu, yanında bir in-
san yattığını görünce aci acı öterek Toktamış'ın üzerine saldırır. O zaman Allah'ın kah-
nıya gültüyle kuvvetli bir rüzgar eser. Edige, Toktamış'ın yurduna gelir. Gelse, Tok-

Bir çare, bir hile bulurum diye.

Burada gizlenip canını kurtarmak için

Kaçı kaça nereye gideceğim diye,

Toktamış Han durup düşündü,

Çok büyük bir ormandı.

Devenin yurt olarak bellemeyeceği,

Toktamış orada durdu kaldı.

Sonra rastgeldi bir ormana,

Bir oraya, bir buraya kaçıp,

Toktamış kaçtı bozkıra,

Yukarı tarafa doğru gitti,

Olacaktı adak neredyse³⁸.

Çocuklarıyla eşine

Gidecek oldu dışarıya(bozkıra)

Kalmasını diye şehride,

Gidecek oldu Toktamış,

Hızlı koşan devesini getirip,

O çok kötü korktu.

Gelmeyince bir yığıt bile,

Toktamış Han çıkmaza girdi.

Bir insan bile buna uymadı.

Bir Nogay dahi uymadı.

Toktamış'ın emrine

Savaşmaya katıl er, dedi.

Edige gibi er ile,

"Nogaylara gelin diye emir verdi,

Toktamış etrafına haber saldı,

Gelip haberi verir.

Edige'nin yanına gelir,

Deyip Angisin geri döner,

Toktamış Han sen"

Bundan sonrasını kendin bil,

Verdim haberi beni,

Haber vermemi söyledi size.

Çabuk gitmemi söyledi size,

Vermek için sana ölümü.

Göreyim diye gücünü,

Saldırıp almak için şehrin,

Edige gibi yığıt, dedi.

İzmit, yoku, kaçıp gitmiş. Peşine düşüp kovalar ve yetişir. O zaman çimenler, otlar kuv-
vetli rüzgarın esintisiyle eğilip yere kapandığında Toktamış Han'ın söylediği söz şu olur:

310 "Güv güv edip esme yelim, esme,

Allah'tan hüküm gelirse, dinersin.

Yere kapamamayın topluca yeşil otlar,

Yurdumuzun güzelliği olan otağlar

Üzerine basıp yerleşirse kırılırsın.

Ey, kızkuşu, kızkuşu,

Yemini yiyip, suyunu iç,

Seni gölden ayıran,

Şahin kuşunun saldırsı,

Beni yurdumdan ayıran,

320 Edige'nin çilleridir.

Ufacık Edige büyüyüp yigit oldu,

Hanımın çocuklarını bir kez olsun,

Göstermeyip hasret ateşine düşürdü.

Bir ormanın içinde

325 Kara toprağa böyle yatırdı.

Artık geldi ecelim,

Edige'yi ben tanıdım,

Yatarken şurada bu oldu gördüğüm"

Edige, Toktamış'ın peşinden kovalayarak gelir. Ona yetişince söylediği:

329 "Toktamış Han, sen,

Peşinden geldim ben,

Babama kutlukiya'yi,

Oldurduğün doğru mu,

Bir serçenin kan hakkı için?

Jilkibay'ın öldürdün,

Benim yüzümden biricik oğlunu.

Bıraktın böylece sahipsiz evini barkını.

İki insandan daha üstün mü gördün,

Bir serçenin yavrusunu?"

O zaman Toktamış söyler:

"Başımda bahim varken,

Uçup gitmez demiştim hiçbir zaman.

Başıma konan bahimden,

Ayırıldın beni tahimden.

Kuvliktan⁴⁰ doğmuş kulacanın,

At olacağını bilmiyordum.

Bilsem, yedeğe alıp giderdim.

Akrabadan olan zalim çocuğun,

Yigit olacağını bilmiyordum,

Bilsem, kundacağını dilim dilim doğardım.

40 Kuvlik: İlk kez yavrulayan kısırak.

350 Bu dünyadan artık,
Göz edip gidecek oldum.

Elimi yurdumu kaybedip aklımı şaşırdım,

Öğrendim artık faniliğini dünyanın.

Eşimi, çocuklarımı emanet ettim,

355 Artık son yolculuğuma çıkıyorum"

Edige, elmas kılıcıyla Toktamış'ın başını keser ve sakalından terkisine bağ-

356 Elime yurduna ulaşmak için,

Anasını babasını görmek için.

Jilkibay ile eş, Edige'nin Toktamış'ın peşinden kovalayarak gittiğini duyun-
ca bir tepenin başına çıkmışlar ve oradan hiç inmemişler. Edige'yi merak edip, ne
yaptığını, neler yaşadığını düşünerek yedi gün boyunca bir lokma dahi yememişler.

358

Evden bir lokma yememiş,

Edigeciğim ne yapıyor diyerek,

Ne tür eziyet çekiyor diyerek.

O tepenin başında

İkisi oturup ağlamış söylemiş.

Göz yaşlarını durduramayıp,

Ağladılar durdular kıyamayıp,

Yanlarına gelip oturd

365

Edige'nin öz anası,

O da nasıl dayansın

Karnında taşıdığı oğluydu.

O zaman Edige gelip, tepenin başında oturan Jilkibay'ın önüne Tokta-

amış'ın kesilmiş başını fırlatır.

369

Edige'nin öz anası da

Birlikte gelip duruyormuş,

Jilkibay'ın yanında.

Jilkibay, Toktamış'ın kesilmiş başını eteğine koyar ve der:

372

"Üstündün, asil yârim,

Gençken evlendiğim,

Biricik oğlun bugün dirildi,

Edige'yi veremeyip,

Bugün için alkoymuştum.

Memnunum takdirden Allah'ın,

Edige'yi verdiği için.

Kanlısının başını getirince

380

Edige alıp gelince

Tekar memnun oldum takdirdine Allah'ın.

Bugün işte öyle,

Kulak ver, sözüme,

Bir araya gelip gençken evlendiğim,

385

Olur mu bundan başka arzum?

- 430 Gelmedi dönüp diyerek ağılıyorsun,
Üstün kişiydi babamız.
"Asil olarak doğmuş, Jilkibay,
Söylediğinde ne dedi:
O zaman Edige söyledi,
İlk olarak Jilkibay'ı gördüğün için"
- 425 Sütünü veren, şuradaki baksan.
Ceylan sütünü emdiğin için,
Gözlerini açıp, yavrum,
İlk olarak Jilkibay'a bakarsın,
Gönülünü onun hoş edersin,
- 420 Babana çekip doğmuşsan sen,
Babanın izinden gilmeyen,
Babana çekip doğmamışsan,
Sana çocuğum demem,
Jilkibay'a bakıp sahip çıkmazsan,
Çocuk değilsin, yavrum,
Sen ölünceye kadar,
Jilkibay'a bak, sahip çık,
Benden doğmuş çocuksan eğer,
- 410 Odun taşıyıp, ateş yakıp,
Jilkibay'ın evinde,
Sağ kaldın sen böylece,
Jilkibay'ın evinin ben, dedi.
Göndermişim dışına,
Niyeti çok kötüydü .
Tökemiş zalimin,
Emmedin, emziremedim.
Doğduğundan beri,
Soyluydun sen, ta baştan,
Kulak ver sözüme, Edige,
"Edige denen yigit idi,
O zaman Edige'nin öz anası, şöyle der:
- 399 Şimdi ananızla gidiñiz"
İki minnuum ben senden,
Ananızla konuşunuz.
Emmediyseñ de şimdi görünüz,
Şurada duran ananızdır sizin.
Dokuz on gün karnında taşıyan,
Edige, yavrum,
Bir düşünce yer etmişti gönüme.
Boyle yigitlik gösterecek diye,
Ak şahinim elimde.
Gelip konakladın, yavrum.
Ey, Edige, şahinim,

Biricik oğlumuz.
Çocuğunu kurban etmişsen benim için,
Çınar ağacı gibi soyunuzun özü bittiği gün,
Söyleyecek sözüm var,
Jilkibay, bunu düşününüz.
Toktamış'ın yerine
Sani han ilan edeceğim.
Toktamış gibi hanın,
Kızıyla evlendireceğim.
Yüzüne bir karşı gelirse,
Başını kesip yok edeceğim,
Soyunu tüketeceğim.
Ölünceye kadar bakırım,
İkinizin gönünüzü
Hayatta olursam daima hoş tutarım.

435

445

Hayatta olursam daima hoş tutarım.
Size göz kulak olacağım,
Dik bakan düşün çıkarsa,
Başını kesip yok edeceğim.
Akrabalarıyla, halkıyla birlikte
Bütün kökünü kazıyacağım"

440

Yüzüne bir karşı gelirse,
Başını kesip yok edeceğim,
Soyunu tüketeceğim.
Ölünceye kadar bakırım,
İkinizin gönünüzü

445

Hayatta olursam daima hoş tutarım.

Edige, Jilkibay'ı Toktamış'ın büyük kızıyla evlendirir ve han tahtına otur-
tur. Jilkibay'ın bu ikinci eşinden iki erkek çocuğu doğar. Birinin adı Sultan, diğ-
erinin adı Mendi olur.

451

Toktamış'ın kızından

İki oğul doğdu, baksana.

Geldiğinde seksen yaşına.

Çocuk sahibi oldu böylece,

Hiç kimsenin yoktur yapacak,

Allah'ın takdirine.

455

O zaman Edige alına binip dağa doğru koşturup gitmiş.

457

Edige ata bindiğinde,

Kalmuk denilen bir halktı,

Kankoja adında bir kalmuk vardı.

Abigay adlı bir oğlu var,

Togalay adlı bir yigidi var.

O zaman Edige Kankoja'nın yurduna gitmek için sefere çıkar. Yanına iki
yüz kişi asker alır. O günlerde Aşibas Şat denilen bir yer vardı. Burası Kalmukların
yurt edindikleri yerd. Kankoja'nın oğlu Abigay ile yigidi Togalay, Nogayların yurt-
larına doğru gelmekte olduklarını duyunca, iki bin askeriyile birlikte karşı sefere çı-
kar. İki tarafın askerleri, karşı karşıya gelirler. O zaman Abigay'in söylediği şu olur:

462

"Nogay denilen halksın sen,

Ben ise Kalmuk idim.

Ezelden mesken edindiğimiz

465

Şu topraklar bizim yurdumuz.

Avuç kadarsınız, siz Nogaylar,

- 470 Ezel den beri hep yenmişim.
Sizin gibi Nogaylar,
Kendi yurdumdayım,
Biz kalmuklar çoğuz.
- 475 Ben ise Nogayım.
Nogaylara göz dikmiş miydin
Geçmişte ya da bugün sen?
- 480 Nogaylı'ya saldırip, kadınıni esir götürmek,
Bundan böyle olacaktı, Abigay,
Ölüm sonrası düşüncecek bir arzunu.
Elimi geçirmezsem elini yurdunu,
Dinle sen, it kalmuk,
Söylediğim sözleri.
- 485 Kendime yurt yapacağım,
Senin oturduğun yerleri"
O zaman Abigay söyler:
"Ata bindirip yola çıkardım bin kişiyi,
Yensin diye senin askerlerini.
Görmeğe Nogay, senin gücünü.
Sen nasıl bir halksın, hangi ülkesin?
- 490 Benimle nasıl denk olursun?
Görmemiş miydin daha önce sen,
Bizim gibi kalmuk çocuğunu?
Kendi gücünü ölçüp gördün mü,
Savaşıp da sen nasıl olduğun?
- 495 Gücünüle böbürlenme,
Yeniyorsan yeniyorsundur ancak,
Avuç kadar kalmuk çocuğunu.
Togalay gibi var yığdımız,
Gütmeyi alımdan düşmende intikamımız.
Dinle, şudur söyleyeceğimiziz,
Basıldı mı Nogaylı
Yüreğininizdeki yaranız.
- 500 Sonuza kadar bizim olacaktı,
Payitaht edip yerleştiğiniz topraklar.
Bizim dine girecektir,
Sizin Nogay halkınız"
O zaman Edige'nin söyledikleri şu olur:
"Biz, Nogay adlı millettik,
Ezel den beri yigit millettik,
Kalmuk görürsek savaşıp yeneceğiz,
Darmadağın edeceğiz demıştik.
- 505
- 510

Avuç kadar yanımızdaki adamlarımız,
 Açık olacak mı bizim yolumuz?
 Senin gibi kalmuklar,
 Olabilir mi bizim dengimiz?
 Hala da var mı, kalmuk'um,
 Mağlup olma düşünceyiz?
 Savaşalım artık biz,
 "Sohbeti bu bırakınız"
 Deyip Edige bakar,
 "Allah!" diyerek nara atar,
 İki yüz kişilik askeriyile,
 Edige hücum eder,
 İki bin kişilik kalmuk askeri,
 İki yüz kişiyile savaştı.
 Kaç gün boyunca dövüştü,
 Kanlı bir savaş olmuştu.
 O savaşın ortasında,
 Kankoja'nın oğlu
 Abıgay'ı (Edige) öldürdü.
 Kalmuk kaçmayıp artık ne yapсын?
 İki bin kişilik kalmuk askerinin
 Beş yüzü öldü savaşıırken.
 Beş yüz asker ölünce,
 Geriye kalan bin beş yüz kalmuk,
 Kaçtı meydana bırakıp.
 Kaçan düşmanı kovalar mı?
 Bir kez kaçan da hiç durur mu,
 Kalmuk Kankoja'ya
 Gidip haber verinceye kadar?
 Kaçanların ilk bölüğü geldi,
 Gelip hana haber verdi.
 Kalmuklar o zaman,
 Rastgele kaçırmaya başladılar,
 Gözükmeden düşmana kaçmaya kararlılar.
 Togalay adlı kalmuk'un,
 Bindığı at boz küheylendi,
 Korkmaz yığidin ta kendisi idi.
 Togalay, başlattı savaşı,
 Kızilkum'un içinde
 İki bahadır garpıştı,
 İki gün kadar savaştı.
 Togalay'ı öldürüp,
 Kankoja'nın gittiği yere yöneldi.
 Kankoja kaçtı bir yerde duramayıp,
 Durmanın bir yararı var mıydı?
 Elini yurdunu terk etmeye kıyamayıp,

555

550

545

540

535

530

525

520

515

560 Hâla kaçıyor Kankoja,
Yeryüzünde kaçacak köşe bulamayıp,
Üş Bökembay denilen yere,

Gitmek için Kankoja çıktı yola,
Karşılaşım diyerek ben bir belâyla.
Kankoja baktı gitti

565 Nogaylara şehrinin,
Götürüp yanında çocuğunu, eşini,
Abıgay ile Togalay gibi

Yigitlerini öldürüp,
Kalmukların ölü güclerini.

570 Kalmuk Kankoja yigit idi,

Gitmeyden önce bin kişiyi,
Nogaylı yurduna yollayıp,
Gitmelerini emretmişti.

575 Gidenlerin sayısı bin oldu,
Nogaylı'ya sefere gideceği

Kalmukların gerçek oldu.

Edige kovaladı peşinden,
Kankoja'yi sağ bırakmam diyerek,

580 Kovalayıp onu, yetiştiğinde,
Bökembay'da bulunduğu,

"Nogaylı'ya kalmuklar ulaştılar,
Yurda saldırıp halka eziyet ettiler"

Haberli yigit Edige'ye,
İşte o zaman geldi.

585 Yigitlerin çoğu öfkeden kudurmuş,
Yüz kişi ölüp Nogaylardan,

O sefer sırasında Hak'a kavuşmuş.

Kankoja'yi yakalayamadan,
Gidip peşinden bu haber gelince,

590 Yigit Edige geri döndü.
Yurduma kalmuklar ulaşır diyerek,

Kaçanı kovalayan şu halim,
Boş bir uğraştır diyerek.

595 Yüz kişilik bölük yanında,
Edige geliyor,

Halima eziyet çektirirler diyerek,
Nogaylı'ya saldıran bölüğün başı,

600 Yigit İmankara idi komutanı.
Onun da Kankoja'nın

Oğlu olduğunu söylemişlerdi.
Sefere çıkmış kalmuklar gelince,

Edige gibi yigitleri,
Bulmaz mı dersin, o kalmuk,
Yigitlerin bulunduğu yerleri?

- 605 Bir köşeden girip, orman arasından
kalmuklar gelip yurdu işgal ettiler.
Yurt aldığında ne aldılar.
Edige gibi yigitlerin,
Yurt edindiği toprağı işgal ettiler.
Burdaki obaların arasında
Togan'ın yurduna saldınlar
Uzaktan gelip bulurlar.
Togan'ın eşi, düşman eline esir düşer. O zaman İmankara sahipsiz yurda
dönür ve onu ele geçirir. Kalmuklar, Togan'ın eşini önlerine katmış sürüp götür-
müşlerken, Kanköşe'nin peşini bırakıp yanına yüz kişilik bir bölük alarak gelmekte
ken Edige'yle karşı karşıya kalırlar. Edige ve askerleri, orada Kalmuk hanını öldü-
rüp, dört gün boyunca savaşır ve Togan'ın eşini kurtarırlar.
- 610 Edige bir yigitti,
Edige hayatıyken
Kadını esiriğe verir mi?
- Düşman esareten azat edilen Togan'ın eşi, Edige'nin yanına gelir ve
- 616 "Edige sultan, hanımız,
Gövdedeki canımız,
Üstün doğmuş beyimiz,
Sultanım düşmana sefere gidince,
Bölündü sıkı(birlik olan) halkımız
İpekten çekilen uzunca edip,
Kesildi hayat iplimiz.
Yayan yürütmek neymiş gördük biz,
Döküldü yere göz yaşlarımız.
Aklımı kaybedip neredyse ben,
Yalnız canım kaldı diyordum ölmeyen.
Sultanım idin, Edige,
Hayatta hiç yüzünü görmediğim.
Bizim gibi bir biçare,
Hayrandır sana uzaktan.
Kaybettik öz evladımızı,
Kaybettik kazandığımız mal mülkü.
Biçare kadın dediğin garibanmış,
Kadın yığılından ayrı düşerse,
Bu ona bahtsızlık olurmuş.
Babasına lanet olası, it kalmuk,
Yayan önüne katıp kovaladı,
Başımıza kara gün geldi.
Babasına lanet olası, it kalmuk,
Bineğe de bindirmeyip,
Öldüreceğini söyledi.
Dövdi bizi kamçıyla vurup,

- 645 Edige sultan yığittir.
Hergün eziyet gördüm,
Pek çok zorluk geçtim
O zaman Edige söyler:
"Üzülmeyiniz siz,
Kalmukları yok ettik biz."
650 Tükettik hepsini Kalmuk ellerinin,
Kalmuk Kankoja'nın
Öldürdüm iki oğlunu,
Togalay adlı yığidini.
655 Darmadağın ettim oturduğu şehri.
Kankoja'sını kaçırmaya mecbur ettim,
Geri dönmeyecek edip buralara.
Kalabalık yığitlerini kan ağlatım,
Ağlata ağlata kılıçtan geçirip çocuklarını.
660 Kıl bayraklı Kalmukların
Ölçüm böylece gücünü.
Göz yaşlarınıızı silin,
Bahadır Togan gelinceye kadar,
Görüşüp derleştinceye kadar,
665 Allah'ın buyruğu bu ise,
Görmezsin bir daha Kalmuk çocuğunu.
Tekrar gider yerleşirsin,
Oturduğun o eski yurduna.
Altı kanat, büyük, geniş otağını
670 Kendi ellerinle diktirirsin.
Nice çeşit yemeyin,
En lezzetlisini yersin.
Geniş bir sarayda otursun.
Sabret, ey hanım,
675 Eskisi gibi olacak hayatın,
Yurduna seni göndereceğim.
Götürecekim memleketine,
Verleştirecekim, daha dün
Kalmukların göç ettirdiği yere.
680 Hayatta ise bu dünyada,
Togan bahadır da gelir.
Sağ bırakmayıp Kalmukların
Nicesini kılıçtan geçirir.
Sizin geçtiğinizi çekirip ağlatır,
685 Kalmukların görürse insanlarını böyle sürdüğünü,
İki elini arkasına
İt Kalmukların çevirip bağladığını.
Yigit Togan'ın eşi Makpâl.

- 690 Kalmuklar dövlə sürdü, Aklı göktü, üstündü.
İste buydu, yaptığını bulur dedikler.
Kalmukların başına kara gün doğdu,
Kıpırdamaya mecaller yok.
Bağlanmışlardı elleri arkalarına çevrilerek.
695 Halı zorla göç ettirdikler o yere
Ulaşınca kadar dövlə sürdü.
Üstün doğmuş bir halktı,
Bir kadını dövlə sürdüğü, Bir kadını
Edige gibi yigitlerinin
Peşinden izleyip seyretdi.
Kalmak'ı sürüp kovalaması,
Edige'ye yaradı.
Kovalayarak önüne katıp ulaştı
Yurduna böylece Togan'ın eşi.
705 Yerleşti eski yerine,
Göç zorlandığı yere.
Yine bir zararı dokunur diyerek,
Yigit Edige'niz,
Sürdüğü gibi Kalmukları
710 Oraya getirdi.
Asilerin Kalmukların,
Orada kılıçtan geçirdi,
Orada başlarını kesiverdi.
Orada Kalmuklardan nice si
Orada dine⁴¹ giret,
715 Dine girmeyen Kalmukların
Başı kesilip yere düşer.
"Togan bahadır, yigitimize,
Yurduna geri dönünce
720 Haber verin ona, bize gelsin.
Kalmuklara haber verelim,
Gelmeyen Kalmuklara,
Arayıp kendimiz gidelim,
Kankoja gibi bir erkeği,
725 Tükennedi bu halk onun yüzünden,
Gidip peşinden onu bulalım,
Sağ dönmüşse eğer Kalmuk yurduna,
Biz atımıza binip gidelim araya,
Soyunu sopunu yok ederiz,
O Kalmuklara gideriz.
730 Soydaşım olan yigitime selamımı söyleyip anlatın,
Kalmukların kaç gün halka eziyet gektirdiğini,

Barış, huzur içinde yaşayan yurdu işgal ettiğini, Biz yetişiriz diye düşünmüştük. Bu haber gelince (uzaktayken) bize. Yetişemeyip karşılaştık böyle bir halle. Yok edelim gidip ülkesini, Kurutalım göllerini. Peşinden gidip arar buluruz, Kalmuk Kanchoja'nın, Yurt edindiği yerleri. Nerede olursa olsun, gidelim, O kalmukları yeneelim, Uzak olursa da orayla aramız. Görelim gidip kalmukların gücünü. Sağ bırakmayız hayatta "İt kalmuk'un gocuğunu"

Edige bunları söyledikten sonra memleketine doğru yola çıkar. O memle-
kete geldikten sonra, Togan'dan bir müddet hiç haber gelmez Bunun üzerine
Edige, Aysa oğlu Ahmet'i yanına çağırır ve ikisi birlikte Kanchoja'nın yurduna tek-
raf sefere gitmeye karar verir.

735

740

745

748

Aradığına baksana,
O, Kanchoja'nın yurdu idi,
Orası uzak bir yerdi.

Nasıl olursun olsun, o yurda,
Gitmeyip de ne yapacağım demişti.
Ahmet ile Edige,
İkisi çok yol kattetti,

Yol kattetti de çok yürüdü.
Aysa oğlu Ahmet'in
Kızıl attı bindiği.

O, hızından hiç vazgeçmez,
Hiçbir at yavrusu,

Onu geçeceğim demez.
Edige'nin bindiği alacadan,
Başka bir at öne çıkabilir mi bu ikisinden.
Ahmet ile Edige
İkisi birlikte ilerledi,

Acile eimeden yavaş yurdu.
Uzak bir yere ulaşmaya,
Kalmuklarla savaşmaya.

Togan'ın yurduna saldırip işgal eden,
Kalmuk idi onlar başından beri,

Savaşıp intikam alan,
Eziyet görüp başından,
Ahmet ile birlikte,

Edige gitti (kalmukların) yanına.
Aradan kaç gün geçtikten sonra,

- 820 İmankara ağabeyimiz.
Kaldı elinizde topraklarımız,
"Yigit Tolagayımız,
Söylediğinde ne dedi?
815 O zaman bu kalmuk söyledi,
O da güçlü bir hanınız.
Çıkıverdi yigitlerin karşısına.
Koykara hanınız
Cadi gibi üzerlerine yürüyüp,
810 İki bahadır geldi onların yanına.
Kalmuklar toplanınca bir araya,
Anladı ki o, Kankoja'nın oğluydu.
Düşünse dikkatle, bu belalı adam,
Komutanları onların Koykara idi,
805 Toplanan asker sayısı bin oldu,
Pek çok asker dışarıya çıkar.
Koykara bahadır önderlik edip,
Toplanıp kalmuklar dolup taşar,
Karşı koymaya çare bulamadılar.
800 Körölasica kalmuklar telaşlandılar,
Toplanınız sizleri" dedi.
Nogay, yurduna geldi,
"Nogaylı'nın geldi yigidi,
Yurdun sınırına gelince,
795 "Söylediğin makul!" dedi.
Ahmet buna: "İyi akıl!" dedi,
Kim olduğumuzu bir sorsunları"
Tam üzerinden inelim.
Gamsız yatan geniş, büyük yuttur,
790 Sonra savaşı başlatelim.
Dışarıya, geniş alanda karşılayalım.
Askerlerini çıkarıp
"Sınırardan haber gönderelim,
O zaman Edige söyler:
785 Diye konuştu Ahmet oğlu.
Gidip gücümüzü göstereylim!"
Bu kalmuklara gidelim,
"Duracak mıyız burada,"
780 Gidelim artık, gel!" dedi.
"Çekinip duracak mıyız?
Yigitlik bakımından birbirine denkli.
İkisi de üstün yigitlerdi,
Kalmukların sayısını, gücünü.
775 Uzakta kalmukları gördü.

Savaşayım sizinle ben,
Nogay misin sen?
Onların intikamını almak için,
Duruyorum gözlerini çıkarmak için!

825

Yanımda askerlerim var,
Hepsi de hırgın, serseri
Ey, Nogaylı, göreceksin kara günün var!
Toplanan askerler hücum ederse birden,
Başını keşip koparmaz mı?

830

Yiğitlerinizi yok edeceğim,
Kanıyı yudumlayıp doyacağım,
Atını ganimet olarak alacağım,
Etinizi dilim dilim doğrayıp,
Köpeklerle atacağım.

835

Çekinecek kişi ben miyim?
Ben Nogayın dengi miyim?
Savaşacak benimle
Zavallı Nogay sen miydin?"

840

O zaman Edige söyledi,
Söylediğinde ne dedi?
"Ben Nogay adlı halkım,
İkimiz de yiğidiz,
Seninle denk değiliz.

845

Oldurmüstüm ben senin
Togalay adlı yiğidini,
İmankara adlı ağabeyini,
Oldurmüstüm ben,
Değilsin benim dengim!

850

Benim adım Edige,
Yanımdaki Er Ahmet
O da oldum olası yiğittir.
Tepesi (başlığın) sıvrı, sen kalmuk,
Sen bize yemdin.
Durmayalım çok konuşup,
Savaşalım, gel!"

855

Altarının başını doğrultular,
Kursunu oku ellerine aldılar.
Ayşa oğlu Ahmet,
Yayı gecti üzenğiyle hedef alarak,
Ok gecti üzenğiyle kopararak.
Hızla çekip sadagından okları,
Düşmanı ok yağmuruna tuttular.

865

Birini değil hepsini,
O anda hedef aldılar.

- Yigilmiş duran Kalmukları
Bez parçası bile saymadılar.
Sapı altın kılıcı,
Bahadırılar düşmana vurdular,
Ak mızrağı ele alıp,
Gelen askerler âdeta delirip,
Kaç gün savaştılar.
Kalmuklarla çarpıştılar,
Kana doyar silahlar,
Vursa, kesmeden durur mu?
Göğüslerini açıp, rüzgara karşı tutup,
Ak mızrağı ele alıp,
Yine saldırdı öfkesi set gibi taşıp.
Ölenleri çok olup,
Kalmuklar korkuya kapıldı kıpırdanıp,
Yakınmış oraya,
Kalmukların bir şehri,
Anladı iki bahadır da,
Savaşan Kalmuk askerinin gücünü.
On iki gün geçtiğinde aradan,
Kalmukları yenip ele geçirdi şehrinin.
Ağlattı kadınlarla çocuklarını.
(Aldı) Topladığı mal mülkünü,
Koyun gibi Kalmuklara
Saldırınca kurt durur mu?
Acıkmış bir kurttu,
Üstün doğmuş bir yigitti.
Kalmuk Kankaja'yı
Mağlup ettiği andı,
Yurdunu ele geçirdiği andı.
Kılıktan geçirdi kuşvetli olanları,
Bıraktı öldürmeyip güçsüz zayıfları.
Halkını bir yere topladıkdan sonra,
Gölleri de kuruttuktan sonra,
Kalmukları bir yere topladıkdan sonra
Esir olarak aldı götürdü,
Edige ile Ahmet'in bu,
Kalmukları tükettiği yerdin⁴²,
Toplayıp Nogaylı'ya getirdi,
O Kalmukların çocuklarını.
Tüketip böylece sayısını,
İki yigidin birlik olup,
Yendigi yer⁴³ bu idi.

70162 DESTANI

* Şab ve Karılcırmakın sayı.

* Fide ve şeldestan Loharın gili eleğünge nte

ilve şohipki.

* Fide, destan, mosd un sudarın iddugun gışpırdı şeldestan
nin onnesi perikizi sayılır) Babası ise ueli tipnedeir Bud. İshon
to gelen matitabanı matitler: to destan gormedimşon dındır
* Kirm ve şeldestan uaygonşon şahil: şeldestan
* Edigim Öcen oğlu Nuredin alın

I GİRİŞ

Daha 19. yy.'da Edige'nin anlatımı, büyük dilbilimci Radloff'un ortaya koyduğu gibi "Türk soyundan gelen halkların en çok sevilen ve yaygın olan anılarından"¹. Yine de bu anlatım birçok yazılı varyasyonları olmasına rağmen batı dünyasında pek tanınmamaktadır. Eski Sovyet Rusya'nın folkloru da, bazı istisnalar dışında, Edige ile sadece yüzeysel olarak ilgilenmiştir. Bu çalışma Orta Asya'daki Türk kökenli halkların kahramanlık destanlarının tanınmasına ve anlaşılmasına bir katkı niteliği taşımaktadır.

Radloff, 1867 senesinde Batı Sibirya'da bulunduğu zaman "gerçek halk edebiyatının" -ataların kahramanlıkları ile ilgili masallar ve türküler - sadece bazı yaşlılar tarafından "geçmiş zamana ait bir hatıra olarak"² bilindiğini tespit etmişti. Bu hatıralar günümüze kadar gelebilmiştir. Sadece Batı Sibirya'nın Tatar kabilelerinde değil, Orta Asya ve Kafkas halklarında da geçmiş kahramanlık zamanlarının bir görüntüsü olarak canlı kalmıştır. Bunun bir göstergesi de, kahraman bir topluma ve kahramanlık zamanına ait değer yargılarının ve sosyal yapının klasik ifadesi olarak, kahramanlık destanları üzerinde³ günümüze kadar devam eden ve farklı gruplarca sürdürülen tartışmalardır.

Kahramanlık destanlarının incelenmesiyle ilgili bu iki temel kavram, çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. "Kahraman toplumu" ve "kahramanlık çağı" kavramlarının ortaya koyduğu çağrışımların incelenmesinde önemli ve birbirini tamamlayan iki yaklaşım düşünülebilir. H.M. ve N.K. Chadwick, epik malzemenin yola çıkarak kahramanlık zamanının tarihsel içeriği üzerinde durmaktadır. Buna karşılık C.M. Bowra, epik ve tarihsel bir olgu olarak "kahramanlık çağı"nın karşılaştırmalı analizinin yansırı, öncelikle sosyal faktörlere eğilir. Bu faktörler bazı kahramanlık geleneklerinin bir kahramanlık zamanının çerçevesini oluşturmaları sağlamaktadır.

¹ RADLOFF, Proben, IV. Böl., XV (Önsöz)

² a.g.e. XVI (Önsöz)

³ Bkz. Çalışmanın 5. Bölümü

Andrea Schmitz
Çeviren: Can Bulut
Nispetiye 1/2004

Edige Destanı
Bir Kahramanlık Gelenekinin
İçerisi: Oluşumu ve Etkileri.

II.1. Varyantlar

$x = kaval$
 $n, m = Mogay / Beti Sibiryay$

ZIRMUNSKI'ye göre Edige'ye⁴ ait 30 kadar yayımlanmış hikâye varyantı mevcuttur. Sunulan bu çalışmanın da temelini oluşturan varyantlar, kayıt ya da yayın tarihlerine göre tarafımızdan aşağıda tanıtılmıştır. Bu varyantlar, bütün çalışma boyunca değişmeyecek olan koyu basılmış kısımlarla karakterize ediyoruz. Öne eklenmiş olan k, n ya da w harfi, sırasıyla ilgili varyantın bir Kazak, Nogay ya da Batı Sibirya grubuna dahil olduğunu göstermektedir (bkz. ekteki [VII.1.] "Kullanılan varyantların listesi"). Her bir varyantın kendine özgü olan zaman, yer ve kayıt şartları hakkındaki bilgiler çoğu zaman eksik olup, kimi zaman da hiç mevcut değildir (kD, KP1-4, kS, nA, nV'de böyledir).

kS:
Tespit edilen ilk yazılı varyant 1820 senesinde Sibiryalı bir yazar ve folklor araştırmacısı olan G.I. SPASSKI⁵ tarafından Rusça yayımlanmıştır. Bu, kökeni belli olmayan bir Kazak varyantının oldukça kısa ve eksik nesre dayanarak yapılan sözlü anlatımıdır.

nCh:
Ali Bey Şarapov adlı bir Tatar tarafından A. CHODZKO için 1830 senesinde onun Astıhan'daki ikametı süresince - muhtemelen Tatar (nogay?) dilindeki yazılı bir belgeye dayanarak- Farsça'ya çevrilmiş ve bu dilden hareketle de İngilizce'ye çevrilerek yayımlanmış⁶ bir *Nogay* varyantıdır. Hikâyenin stiline ve kaleme almış tarzına bakılrsa orijinal metne oldukça sadık kalınarak yapılan ve içerisinde pekçok diyalog bulunduran bir tercüme söz konusudur. Bu diyaloglar büyük bir ihtimalle kendi orijinal metninde mısra şeklinde yazılmış olmalıdır. Varyant, hikâyenin sadece başlangıç kısmını kapsamaktadır; "somradan eklenen" ikinci kısmında

⁴ Bkz. ZIRMUNSKI, Skazanie ob Edige, 354.

⁵ SPASSKI, "Idige".

⁶ Bkz. CHODZKO, Idige, 347.

kahramanın inanç aşkının türküsü söylenmektedir. CHODZKO'nun tahminine göre bu sözü edilen ikinci bölüm oldukça yeni bir tarihe ait olup Şii inancının müritleri tarafından eklenmiş olmalıdır (348).

kV:
Kazak oryantalist C.C. VALICHANOV'un⁷ Rusça tercümesinde yer alan ve üç değişik yorumun bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir *Kazak* varyasyonudur. Burada söz konusu olan, en uzun varyantlardan biridir. Bu varyant, içinde direk konuşmaların (diyaloglar ve monologlar) yer aldığı oldukça uzun mısra veya kürtü bölümleri (cır⁸) kapsamaktadır. VALICHANOV, hikâyeyi kendi ifadesine göre ilk kez 1841 senesinde Kazak Köyü Kerlevim Kıpçak'da (Aman bölgesi [ya da Amak]-Karagay) ozan Cumagul'dan duymuştur. VALICHANOV'un babası Çokan hikâyenin ilk yorumunu bu ozanın sözlerine dayanarak not etmiştir. Hikâyenin ikinci yorumu yine aynı ozana ait olmasına rağmen, başkaları tarafından yapılan aktarımları da içermektedir. Üçüncü yorum Arslan bay adında bir ozana aittir. Baba ve oğul bu üç değişik yorumdan hareket ederek 1842 senesinde kendilerine ait olan ve Ahmet adında bir kişi tarafından yazıya dökülen bir Kazak metni oluşturmışlardır (kullandığımız varyant). VALICHANOV bu el yazmasına dayanarak elimizdeki Rusça tercümeyle kaleme almıştır⁹. Başlık koyulmamış olan Kazak dilindeki ve Arap yazısındaki orijinal el yazması Rus oryantalisti P. M. MELIORANSKI

⁷ *Idige*, VALICHANOV, Idige (Mein S. 233-264).

⁸ Cır'ın anlamı (<eski türk. yır, ir> değişik Türk dillerinde 'epik) kühü, (kahramanlık) şüret'dir. Ve bu Cır bir cıraz (ya da cırşı, kurguz, ırcı), 'ozan' ya da 'anlatan kişi' tarafından özel durumlarda söylenmektedir. Bkz. SEVORTIAN, Etimologičeskij slovar', IV, 285 s.v. yır, RADLOFF, Sözlük, IV, 120 s.v. yır, DOEFER, Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen (im folgenden TMEN), IV No. 1937 s.v. yırzu; BASKAKOV, Karakalpaksko-Russkij slovar', 277 s.v. zır, VALICHANOV, Idige, 225; MARGULAN, O nosičejach, 72. Değişik Türk dillerindeki 'ozan' terimi için özellikle bkz. REICHL, Türkic Oral Epic Poetry, 62.

⁹ Bkz. VALICHANOV, Idige, 223, 224.

tarafından *Edige Bey* başlığıyla dipnotlu ve Rusça önsözlü olarak yayımlanmıştır.¹⁰ MELIORANSKIJ'e göre VALICHANOV'un yapmış olduğu tercüme eksik ve hatalıdır. MELIORANSKIJ, orjinal el yazmasından sapma olduğunu fark etmiş ve VALICHANOV'un eseri tercüme ederken diğer yorumlardan birine baş vurmuş olabileceği varsayımını ileri sürmüştür.¹¹

nV:

VALICHANOV tarafından tercüme edilen ve A.N. VESELOVSKIJ'in V.V. Grigoryev'in belgeleri arasında bulunmuş ve yayımlanmış olduğu diğer bir varyanttır.¹² Bu varyant hikâyenin içeriğini tam olarak vermesine rağmen kv'den çok daha kısa olup, neredeyse düz yazıyla anlatılmıştır. Eksik kalan yerlere "devamı aynı Kazak varyantında olduğu gibi" şeklinde bir uyarıyla işaret edilmektedir. Motiflerin şekillendirilmesi de varyantın *Nogny* asıllı olduğuna işaret etmektedir.¹³

wR1:

RADLOFF'un 1867 senesinde Sibirya'ya yapmış olduğu seyahat sırasında Tara, Tobolsk ve Tümen bölgelerinden almış olduğu *Batı Sibirya'ya* ait 3 varyanttan ilkidir. Bu varyant Kargat Gölü'ndeki Baraba Tatarları'ndan alınmıştır. Düz yazı ve mısra şeklinde olup, Tatarca ve Almanca olarak sunulmuş ve hemen hemen eksiksizdir.¹⁴

wR2:

RADLOFF tarafından İrtiş'deki Tatarlar'a dayamlararak yazıya

¹⁰ Bkz. MELIORANSKIJ, Skazanie.

¹¹ Bkz. MELIORANSKIJ, Skazanie, 2.

¹² VALICHANOV, İdigej. Kazak dilindeki orjinal metin de Grigor'ev'in belgeleri arasında bulunmaktadır. (a.g.e., 265 [Aynı.1]).

¹³ Bkz.a. MELIORANSKIJ, Skazanie, 17.

¹⁴ *İdığä Pt*: RADLOFF, Proben, IV. Bölüm, 35-56; DERS.'deki Tatar metni, Obrazcy, c.IV., 27-45.

geçirilmiş olup, yine iki dilli olarak sunulmuştur. Hikâyenin ilk bölümünü eksik ve nesir şeklinde biraraya getiren bir varyanttır.¹⁵ En önemli yeri, baba ile oğul arasında geçen ve mısra şeklinde aktarılan uzun kapanış diyalogudur.

wR3:

RADLOFF'un İşim ağzındaki Sargat Bölgesinde bulunan Tatarlar'dan derlediği Batı Sibirya'ya ait üçüncü varyanttır.¹⁶ Toktamış Han isimli veda türküsünden ve mısra şeklindeki bir diyalogdan oluşmaktadır.

nS:

N. SEMENOV'un hikâyesine ait değişik varyantların veya fragmanların birinden derlenmiş ve yayınlanmış bir *Noga* varyanttır.¹⁷ Hikâyenin varyantları veya bölümleri SEMENOV'un kendi ifadesine göre onun Hazar Denizi'ndeki ikametı sırasında (Asturhan koyunun batı kıyısında) 1880/8 kışında birkaç ozan tarafından "muhtemelen Tatar dilinde söylenmiş ve "tecrübeli bir tercüman" tarafından Rusça'ya çevrilmiştir. Sunulmuş olan varyant hem "kısmen ozan"ları sözlerine", ancak umumiyetle Nogaylar tarafından hazırlanmış olan el yazması ciltlere, hem de kimi aydın Kumukla tarafından yapılmış olan düzeltme ve uyarılar dayanmaktadır.¹⁸ "Türkü" (*pesnja*) adı verilen monolog v diyalog şeklindeki sayısız konuşmaları kapsayan uzun v eksiksiz bir varyant; nesir kısmında ise içerik -kısa anlatı stiline bakılarak bir değerlendirme yapılırsa- sadece öze olarak anlatılmaktadır. Hikâyeye ayrıca kapsamlı bir dipnotu yer aldığı bölüm de eklenmiştir.

¹⁵ *Toktamış Kan*: RADLOFF, Proben, IV. Bölüm, 164-174 / Obrazcy, c.IV, 127-136.

¹⁶ *Toktamış Kan*: RADLOFF, Proben, IV. Bölüm, 241-249 / Obrazcy, c.IV, 195-204.

¹⁷ SEMENOV, Mirza Edyge (Metin S.418-454).

¹⁸ Bkz. a.g.e., 413. (Önsöz).

NA1: M. ALENİKOV'un kuzey Kafkasya'nın Kuban eyaletindeki ve *Nogaylar'ın Mansurov isimli yerleşim bölgesinde 1893'de* derlenmiş ve yayımlanmış¹⁹ olduğu hikâyenin sadece başlangıç kısmını kapsayan nesir şeklindeki Rusça fragman.

NA: G. ANAN'EV'in 1900 senesinde Rusça olarak yayımladığı ve derlenmesi ile ilgili olarak ne zaman ne de yer ismi vermediği *Nogay* varyantlarından²⁰ birisidir. Bu *Nogay* varyantı, hikâyenin içeriğini tam ve detaylı olarak veren nesir ve mısra (monolog ve diyalog) şeklindedir. Bu, M.M OSMANOV'un 1883 senesinde *Nogay* dilinde ve Arap harfleriyle yazıya geçirilerek yayımlanmış varyantın²¹ bir tercümesidir.

KD: Kazak folklorist A.A. DEVAEV'in Rusça'ya aktardığı ve 1896 senesinde yayımlanmış olduğu *Kazak* varyantlarından biridir. Elindeki yazı örneği *Nogay-Kıym-vilayetindeki*²² Çimkent kazasından gelen "İrkembek Eğimbekov" isimli bir şahsa aittir. Eserin derleniş tarihi belirtilmemiştir. Hikâyenin ilk bölümü nesir şeklinde olup detaylı olarak aktarılmaktadır. İkinci bölüm ise geri kalan varyantlardan oldukça fazla sapma göstermektedir. Hikâyenin aktarıış tarzı epik anlatım stiline

¹⁹ ALENİKOV, Pover'ja Nogajcev, 7-9.

²⁰ *Tochtanış-çhar: ANAN'EV, Karmogajskaja Predan'ja*, 1-16.

²¹ Burada her iki metnin kontrol edildiği için değeri bilgilerinden dolayı sayın Dr. Árpád Berta'ya, Szeged, teşekkür ederim.-Bkz. OSMANOV, Negejskie i Kumyskie Teksty, 32-49. MELIORANSKI'ye göre OSMANOV "içlerinden en çok beğendiğini seçtiği" pek çok suretle sabırlı İlginç bir bilgi FALEV'de mevcuttur: OSMANOV'a ait bölümün tanınmasıyla birlikte *Nogay* halk manzumelerine "güçlü bir darbe" indirmiştir: OSMANOV tarafından yayınlanan metinler, *Nogaylar* arasında çok popüler olmuş ve onlar tarafından "ezberlenmiştir", öyle ki ilgili manzumeler daha fazla gelişmemiştir, Halk arasında OSMANOV'un belgelerinden farklılık gösteren çok az anlatımlar duyulmaktadır. Bkz. FALEV, Zapis, V-VI.

²² Bkz. DIVAEV, Mirza Edyge-batır, 32. DIVAEV tarafından yayınlanan *Batırlar* serisinin (Taşkent 1922) beşinci cildinde Kazak orijinal metnin yer almaktadır. Aynı metnin tercümesi Tatar dergisi *Şura*'da (1917 No. 15-16) yayımlanmıştır (bkz. ZIRAMUNSKI, Skazanie ob İdige, 352, 353).

fazla uymamaktadır. Daha ziyade konunun serbest anlatımı söz konusudur.

KP1: Rus misyoner A.A. İvanovskij'in Semipalatinsk eyaletindeki Tarbagatay-Dağları'nda kaleme aldığı bir *Kazak* varyantıdır. Aşağıdaki diğer 3 varyant gibi 1897 senesinde G.N. POTANIN tarafından Rusça'ya tercüme edilmiş haliyle (derleniş tarihi belirtilmemiştir) yayımlanmıştır²³. Bu nesir şeklindeki varyant hikâyenin sadece başlangıç kısmını içermektedir, ancak bu kısım özellikle çok uzun ve detay bakımından zengindir.

KP2: POTANIN tarafından Kazak "D.Ch. Sultan Gazin" in sözlerine dayanarak Rusça yazılmış olan bir *Kazak* varyantıdır. Bilgileri aktaran kişi bu varyantı çocukluğunda Tokrav'da (Semipalatinsk'in eyaletinde) duymuştur²⁴. Bu oldukça kısa bir varyanttır. Hikâyenin içeriğini eksiksiz olarak aktarmaktadır. Derleniş tarihi aşağıdaki diğer iki varyantta olduğu gibi belirtilmemiştir.

KP3: POTANIN tarafından, Akmolinsk eyaletinde Kazak Biysenbe tarafından duyulmuş olan ve "Sultan Gazin" tarafından Rusçaya tercüme edilen²⁵ bir *Kazak* varyantıdır. Ağırlık noktasının belirgin bir şekilde birinci bölüm üzerinde olduğu nesir şeklinde bir varyanttır. Burada uzun uzun anlatılan hikâye Edige'nin babasına aittir.

KP4: Yine POTANIN tarafından nesredilmiş bir *Kazak* varyantıdır. Bu varyant, Batı Altaylar'daki Buhtara-vadisinde A.A.

²³ POTANIN, Tjurkskaja skazka o İdyge, 294-301.

²⁴ a.g.e., 301-304.

²⁵ a.g.e., 304-312.

KALACOV tarafından duyulmuş ve ortaya çıkarılmıştır²⁶. Bir fragman kadardır.

B:

J.A. BELJAEV tarafından 1903 senesinde 45 yaşındaki ozan Bek-Muhammed tarafından aktarılan, ve Çinbay yerleşim yerinde "Şervşe" soyuna dayanarak derlediği ve Çinbay'daki bir Karakalpakın yardımıyla Rusça'ya tercüme ettiği ve tamamladığı, daha doğrusu şekil verdiği²⁷ bir *Karakalpak* varyantıdır. Bu uzun ve pek çok mısra pasajları içeren varyant, gerek yapısı gerekse motiflerin ve konuların şekillendirilmesinde diğer varyantlardan epeyce farklıdır.

nÇ:

S. ÇAĞATAY'a ait bir *Kırım-Tatar* varyantıdır. Ankara yakınlarındaki Haymana'da 1940 senesinde 76 yaşındaki Hacı Osman Ataoğlu tarafından Kırım-Tatarca-Türkçe karışımı dilde derlenmiştir. Orjinal dilde ve Almanca tercümesiyle yayınlanmıştır²⁸. Oldukça kısa, ancak içerik bakımından eksiksiz nesir şeklinde bir varyantıdır. Az sayıda kısa mısra pasajları içeren bu varyant, motiflerin ve konuların şekillendirilmesi bakımından *nogay*'lara atfedilmektedir. Ayrıca buradaki nV varyantına da en yakın olan varyantıdır. Geniş bir yorum da eklenmiştir.

RADLOFF'un 1886 senesinde Kırım'da kaydettiği²⁹ ve *Nogay* grubuyla benzerlik taşıyan dört varyanta ve yine Ş.M. Bekmuhammedov tarafından yapılan bir *Kazak* varyantının bire bir tercümesine dayanan A.S.

²⁶ a.g.e., 312.

²⁷ *Skazanie ob Edige i Tochtamyşe*. Bkz. BELJAEV, Materialy. Karakalpak metni, elime geçmeyen *Protokol*'ün dördüncü fasikülünde yer aldığı söylenmektedir.

²⁸ ÇAĞATAY, Die Ädiga-Sage (Metin S.244-248 [Orjinal] ve 148-154 [Tercüme]).

²⁹ Bkz. RADLOFF, *Obrazy, c.VII, 99-122 (Ädigä Bt)*; 146-149 (*Ädigä*); 154-165 (*Ädigä*); 198-201 (*Ädigä*). Bundan başka bkz. ÇAĞATAY, Die Ädiga-Sage, 263.

ORLOV'un³⁰ Rusça olan detaylı anlatımına sadece kıyaslama yapabilm için başvuruyoruz. Bu varyant, konunun gidışı ve pek çok detay bakımından kV varyantıyla hemen hemen aynıdır. Mısra bölümlerinde kV varyantını öylesine tamamlamaktadır ki, sanki bazı mısralar, burada içeri sadece özetenmiş olsa da, ORLOV tarafından kelimesi kelimesine aynı verilmektedir.

kV, kD, nA, ve B varyantlarının orjinal metinlerinin yanlış dikkate alınmamış ve ait oldukları orjinal dilde yayınlanmış olan varyant şunlardır:

- I.N. BEREZIN tarafından yayınlanmış bir Nogay varyantı³¹;
- S. MUKANOV³² ve SEYPOLLA ULJ SAKENM'e³³ MELIORANSKIJ tarafından yayınlanan ve kV varyantının temel oluşturan metnin yeni Kazak yayımları,³⁴
- Yeni çıkan ve şimdiye kadar hiç yayınlanmamış iki Kazak varyantı³⁴;
- K. AYIMBETOV tarafından yayınlanmış Karakalpak varyantı³⁵;
- K. BAYNIYAZOV ve K. MAKSETON tarafından kısa bir süre önce yayınlanmış bir Karakalpak varyantı³⁶;

³⁰ *Bylina o Edige*: ORLOV, Kazachskij geroickij epos, 128-147 (Aktarm S. 134-147). Kaynak için bkz. ORLOV, Kazachskij geroickij epos, 6 (Ann.2).

³¹ BEREZIN, I.N.: *Tureckaja chrestomatija. T.II, Vyp.I.S.* Petersburg 1875-76, 60-76. Bun başka bkz. MELIORANSKIJ, *Skazanie*, 17.

³² Batırlar cür. T.I. Alma-Ata 1939. Bkz. ZIRMUNSKIJ, *Skazanie ob Idige*, 353.

³³ Batırlar cür. T.I. Alma-Ata 1939, 5-39. Bkz. SAMOJLOVIC, varyant, 190.

³⁴ DAWITOV, S. (Red.): *Qazaqın batırlyq epos. Almatı 1992, 14-19 Er Edige (Ozan Meş Jüüp Köpeyli'nin varyantı); NURMAQAMBETOVA, O. / SIDIQOV, Q. (Red.): Batı cür. V. Qırımın qıyq batır (Mürin cırawdan zazılğan muralar). Almatı 1989, 70-96 Ez (Ozan Mürin-cıraw'n varyantı). Verdiği bilgiler için Prof. Karl Reichl'a (Bonn) teşekkür ederim.*

³⁵ *Idige*. Moskova 1937. Bundan başka bkz. ZIRMUNSKIJ, *Skazanie ob Idige*, 353. C Erpolat cıraw tarafından derlenen bu varyant, DAULETNAZAROV, Ch. ve BEKMURAT Z. tarafından kısa bir süre önce yayınlanmıştır: *Edige. Karakalpakskij narodnyj epos karakalpakskom jazıke*. Nukus 1990 (Prof. Bahadır Sarımsaqov'un, Taşkent, deş bilgilerine göre). Bu band ayrıca ozan Qıyaz-cıraw Qayratdinov'un bir varyantını içermektedir (s.u., Ann.36).

³⁶ BAYNIYAZOV, Q. / MAQSETOV, Q. et.al. (Red.): *Edige. Qaraqalpaq xalıq dásı Nukus 1990 (Ozan Qıyaz-cıraw Qayratdinov'a ait varyant)*. Bkz. REICHL, *Tuerkie Oral Poetry*, 265.

- H. ZARİFOV³⁷ tarafından yayımlanmış bir Özbek varyantı;
- M. BURANGULOV³⁸ tarafından yayımlanmış bir Başkurt varyantı;
- RADIOFF-varyantlarından birine ve 1919 senesinde N. HAKİMOV tarafından kaydedilen Tatar varyantına³⁹ dayanan ve 1940 senesinde ele alınan bir araştırmanın materyali ile tanımlanan bir Tatar varyantı⁴⁰;
- Yakın zamanda yayımlanan Tatar-Başkurt varyantı⁴¹;
- Yakın tarihte sahip çeşitli kaynaklardan biraraya getirilmiş diğer bir Tatar hem de Nogay varyantı⁴²;

İncelememiz RADIOFF'un Batı Sibirya'ya ait 3 varyantı ile ÇAĞATAV'a ait Tatarca ve Almanca olarak mevcut olan Kırtın Tatarları varyantı hariç sadece Rus tercümelerine daha doğrusu aktarımlarına ve de Edige'ye ait hikâyenin İngilizce tercümesine dayanmaktadır. Bu kısıtlamaya rağmen kullanılmış olan metin, hikâyenin esas konularını ve motiflerini yakalamak ve onları hikâyenin bütünü içindeki anlatıları bakımından kontrol etmek, varyantlarının bölgesel özelliklerini yakalamak, ayrıca yayılmasına, fonksiyonuna ve etkisine dair soruları araştırarak onları cevaplamak için uygunmuş gibi görünmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi önümüzde duran bu çalışma şunlara dayanmaktadır:

- Hikâyenin beş *Nogay* (nA, nAl, nCh, nS, nV), üç *Batı Sibirya* (wR1, wR2, wR3)

³⁷ ZARİFOV, H. (Red.): Uzbekskiy fol'klor. Chrestomatiya dlya pedagogiceskikh institutov. T.I. Taskent 1939. Bkz. ZIRMUNSKIJ, Skazanie ob Idige, 353.

³⁸ Başkır dergileri *Oktabr*' (No. 6-8, 1940) ve *Krusnaja Başkırja* (1940). Bkz. ZIRMUNSKIJ, Skazanie ob Idige, 353.

³⁹ Bundan başka bkz. SAMOJLOVIC, Varyant.

⁴⁰ N. İSÂNBAŦ tarafından yayımlanmış *Sovet Ğăăbiyaŋ*, Nos. 11-12, 1940. Bundan başka bkz: RORLICH, *The Volga Tatars*, 284.

⁴¹ Bkz. GOSMANOV, M.G. et al. (Red.): *Idagey. Tatar khalik dastanı. Kazan* 1988. Aynı varyant, Tatar dergisi *Kazan Ulatı* (No.1, 1989) ve Başkır dergisi *Ağıdheŧ* de de (No.1, 1989) yayımlanmıştır. Bundan başka bkz. RORLICH, *The Volga Tatars*, 284.

⁴² GİYL'MANOV, G. (Red.): *Idagey. Tatar ıalıq dastanı / Idagej. Tatarskiy narodnyj epos. Kazan 1994; İKALIEV, A. (Red.): Nogaydın qırq bătiri. Nogay ıalıq destanları. Macheckala 1991, 17-52. Edige (Ozan Adı İyay'ın varyantı). Verdigi bilgiler için Prof. Karl Reichl'a, Bonn, teşekkür ederim.*

- yedi *Kazak* varyantına, daha doğrusu fragmanına (kD, kP1, kP2, kP3, kP4, kS, kV olduğu kadar
- Nogay bölgesine dahil edilmesi gereken bir *Karakalpak* (B) ve bir *Kırtın-Tatar* varyantına (mC)

Varyantlar içinde en uzun ve en eksiksiz olanlar Nogay varyantı olan nA ve nS, Kazak varyantı olan kP3 ve kV ayrıca Karakalpak varyantı olan B ve Batı Sibirya varyantı olan wR1'dir. Bu sayılan varyantların aksine nAl, nCh, wR3 ve kP4 varyantlarında söz konusu olan sadece hikâyenin fragmanlarıdır.

Bir sonraki bölümde, varyantlar arasındaki fark göz önünde bulundurularak, hikâyenin hem içeriğinin hem de temelinde yatan konuların ve motiflerin özet şeklindeki anlatımı verilmektedir.

II.2. Edige Hikâyesinin Yapısı ve İçeriği

Hikâyenin geçtiği bölge Volga (tü. *İdil*) ve Ural Nehri'nin¹ (tü. *Ural*) arasında kalan kısmıdır; ayrıca komşu bölge isimleri de geçmektedir ki bunların başında Kırım gelmektedir. Kuzey Kafkas (Nogay varyantlarında) ve Kazak bozkırları (Kazak varyantlarında) bunlara dahildir. Olaylar Kazak varyantlarında Nogaylar'da, Karakalpak varyantlarında ise Altı aylık Nogaylar'da geçmektedir.

Kazak kökenli pek çok varyantta hikâyenin başlangıcı birtakım formel kalıplarla yapılmaktadır² ki, olaylar tarihi ve coğrafi mekânı olmayan bir masal³ biçimine bürünmektedir.

kV, kP1: "Eski zaman içinde ...";

kD: "Yüzyıllar önce ...";

kP3 ayrıca da mÇ: "Bir varmış bir yokmuş ...".

Buna karşın B varyantında epik zaman jenealojik olarak bir "hükümdar listesi" ile belirlenilmekte ve epik olay bu suretle tarihi bir çerçeveye oturtulmaktadır.

"Çok çok önceydi, eski zaman içinde Cengiz han ortaya çıktı; 40 yıl boyunca hüküm sürdü. Ardından Cengiz hanın oğlu Toktavul bir o kadar hüküm sürdü; Toktavul'un da Toktamış adında bir oğlu vardı. Bu oğul Altı-aylık-Nogaylar halkını yönetti. Toktamış'ın zamanında da Edige dünyaya geldi."

nS'de de epik zaman Toktamış Hanın hükümdarlık zamanıdır: "Altın Ordu'nun güçlü hanı Toktamış'ın sarayında...". wR1'de benzer şekilde: "Toktamış Hanın halkı arasında...". nA varyantında ise coğrafi ve kronolojik unsurları kombine edilmiş olarak buluruz: "Eski zaman içinde

¹ Başka şekilde belirtilmediği sürece *Ural* ismi bundan sonra Ural nehrini ifade edilecektir (aynı ismi taşıyan dağlık bölgesini değil).

² Türk epğinde yer alan giriş formelleri için bkz. REICHL, Türkic Oral Epic Poetry, 303.

³ Bkz. REICHL, Beowulf, 333.

Kırım'da Toyçuca isminde bir han yaşardı..." wR3 varyantında epik zame büyük bir "kahramanlık" zamanı olarak adlandırılmaktadır:

"Muhteşem Toktamış zamanında / dize kadar kırmızı kana batırdı, / dokuz kat örülmüş karın kayışları / atın yağına oldukça derin batardı" (242f. /Or. 197),

ve nCh varyantının başlangıcı bir "altın çağı" çağrıştırmaktadır: "Cesur Edige yaşarken adamları mutluymuştu, hükümdarlığı çok iyi durumdaydı. Hükümü altında yaşayanlar gruplar halinde toplanmayı sever, han da o vakitler kısraklar kestirir ve met (baldan yapılan alkolü içki) hazırlardı."

Epik olay 6 bölüme ya da epizota ve -aynı zamanda kahraman manzumelerinin karakteristik konularına- bölünebilir:

- 1) Kahramanın ortaya çıkışı ve gençliği
- 2) Toktamış Hanın sarayından kaçış
- 3) Şah Temir'in kızının kurtuluşu / yabancı bir kahramanla mücadele
- 4) Toktamış Handan oğla alma
- 5) Baba-oğul sorunu
- 6) Edige'nin oğlu Nureddin'in sonu.

İlk üç bölümüm baş kahramanı (protagonisti) Edige'dir. 4. ve bölümlerinde ise Edige'nin oğlu Nureddin ön-plandadır.

B varyantı genel şemadan şu hususlarda sapma göstermekte Bölüm 3 te Nureddin'in gençliğine ait anlatımları ve babasını arayışı t ederken 5. ve 6. bölümleri eksiktir. kD varyantında 4. - 6. bölümler eksil bunun yerine kahramanın muhtelif maceraları Şah Temir'in emir anlatılmaktadır.

Bölüm I

Kahraman, yani *Edige*, Nogay varyantlarında *Toktamış Han* yüksek rütbeli bir adamı olan *Kutlukays*'in oğludur. Kazak varyantlarında evliya daha doğrusu keramet sahibi *Baba Tuktii*'nin oğludur. Kahraman annesi birkaç Nogay varyantında kötü ruhlu bir yaratık (*albastı*), K

varyantlarında ise bir *peri* olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanın sözü emri ile babanın öldürülmesinden sonra (Nogay) veya çocuğun annesi tarafından terk edilmesinden sonra (Kazak) delikanlı babalığın himayesinde ya da tamamen ebeveynsiz olarak, ama çoğu durumdaki da basit çobanların arasında yetişir. Kısa bir zaman sonra Edige'nin harikulade yeteneklere sahip olduğu görülür. Yasatları tarafından lider olarak seçilir ve bir dizi akıllı kararlar alır (son motif Nogay varyantlarında ancak 5. bölümde yer almaktadır). Edige bu sayede gerçek kimliğini bilmeden onu hizmetine alan hanın ilgisini çeker.

Bölüm 2

Sarayda güvenlebilen ya da rütbe sahibi bir kişi olarak Edige, hanın kendisine öyle bir hayranlık duymasına neden olmaktadır ki, han emri altında bulunan herkese eşit davranmaya başlamıştır. Eşinin konu üzerine diktatı çekmesinden sonra Han, Edige'yi ortadan kaldırmak ister. Çoğu Kazak varyantında hanın kartsı, kahramanını, aşkına karşılık vermemesi üzerine duyduğu kından dolayı ona karşı birtakım entrikalar çevirir. Emindeki genç adamın günün birinde kendisi için tehlikeli olacağına han inanır. Hemen hemen bütün varyantlar hanın kartsının eşini kıskırtmak için kullanmış olduğu hileleri tarif etmektedir: hanın minderine ve pelerinine iğne yerleştirir. Bu sayede Han, Edige ne zaman huzuruna çıksa yerinden sıçradığının farkına varır. MA varyantında bu hayra yolunmayan kötü amaçla bir de hanın görmüş olduğu ve uğursuzluk getireceğine inandığı bir rüya eklenir. KD, KP3, KS ve KV varyantlarında hanın kartsı genç kahramanı bir kartsı büyü ile dışlamaya çalışır. Ona kendi idarını içmesi için verir (KD), KP3, KS'de bu olay sadece ima edilir) daha doğrusu ekşimis inek sütünün içine karıştırır (*Kantk*) (KV). Edige ne olduğu belirsiz kötü görünüşlü bu içeceği bıçağı ile dört parçaya böler, tam ortasını karıştırır ve bu bölümü içer (KV), yani idarının bir kısmını doküktükten sonra gerişini içer. Etkilenmemiş gibi görünerek sadece niyetini anladığını anlatmaya çalışır. Onun bu tepkisi nedeniyle hanın kartsı, Edige'nin Toktanuş'a ait hilkümdarlığı dönde bölüp onu devireceğine kesin olarak inanır.

Gözden düşen kahramanın (bir kullama ziyafeti sırasında) öldürülmesiyle ilgili olarak hazırlanan plan uygulanmadan Edige uyandırılır ve gerek Nogay varyantlarında gerekse WR1 ve KP2'de birkaç yandaşyla birlikte kaçmanın yolunu bulur. Nogay varyantlarında anlatılana göre Han, kahramanın kaçışından önce Edige'nin ortaya çıkışı ve hanın bundan sonraki kaderi ile ilgili olarak bilgi vermesi için yaşlı ozan ve kahin *Sıpra-cıran*'i⁵ huzuruna çağırır. Geriye kalan ve bu süreci içeren diğer varyantlarda bu ozanın ortaya çıkışı ancak Edige'nin kaçışından sonra gerçekleşir (buna karşın B'de Nuredin'in gençliği ile bağlantılı olarak ortaya çıkar).

Şimdi han Edige'yi çoğunlukla entrikacı, fırsatçı, nadiren de Edige'nin koruyucusu ve arkadaşları olarak tanımlanan ve rütbe sahibi kişilerden ilki olan *Canbay*'a onu birtakım vaadlerle geri getirmesi için takip ettirir, ancak Edige bunları reddeder.

Bölüm 3

Edige kaçışı sırasında hedef hemen hemen bütün varyantlarda *Şah Temir*'dir. Şah Temir'in kızını kaçırın yabancısı bir kahramana rastlar. Kızı kurtarabilmek için -Nogay varyantlarında ve WR1'de aşçı olarak onun hizmetine girer ve sonra da çoğunlukla sadece uykuda ve vücudunun tek bir yerinden yara alabilen düşmanını öldürür. Şah Temir'in kızını yanına alarak, onun babasının yanına varır. Daha sonra kız onun kartsı olur. Hemen hemen bütün varyantlarda Edige'nin Şah Temir'in kızından olma oğlu *Nuredin* dünyaya gelir (B, nV ve nC varyantlarında Nuredin, Edige ve Toktanuş Hanın kızkadeşi (nV) ya da kızı (nC3) olan birinci kartsının, vatanlarında bırakmış oldukları oğullarıdır. Şah Temir han kızının kurtuluşu ile ilgili görevi B ve KP3'de kendisi verir).

Bölüm 4

Birkaç yıl sonra baba ve oğul Şah Temir'e ait bir ordıyla Toktanuş Han'dan üç almak için yola koyulurlar. Bütün varyantlarda (KP4 hariç) hanı takip eden, onu öldüren ve babasının öcünü alan Nuredin'dir. Hanın kaçışı,

⁴ Bkz. THOMPSON, *Motif-Index*, Nos. T418, *Unjustful stepmother*, K2111, *Portpahar's wife*.

⁵ S.O., S.15, Anm.8.

takip edilişi ve öldürülüşü pek çok varyantta detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. B varyantında bu sahnedeki evvel Toktamış Han ve Edige arasında gerçekleşen oldukça da detaylı olarak anlatılan savaş yer almaktadır. Kahramanın zaferi bir barış anlaşmasıyla sonuçlanır. Han'ın öldürülüşü Edige ile yapmış olduğu anlaşmanın kendisi tarafından bozulmasının cezası olmaktadır. Varyant Toktamış Hanın ölümü ve hanlığın Edige tarafından devralınmasıyla sona erer.

Bölüm 5

Burada anlatılan Toktamış Hanın iki kızı yüzünden Nureddin'in babasıyla arasının nasıl bozulduğu, onu nasıl kör ettiği, daha doğrusu yaraladığı ve ondan nasıl ayrıldığıdır. Özellikle Nogay ve Batı Sibirya varyantlarında olduğu kadar kV'de de baba-oğul anlaşmazlığına oldukça büyük dikkat çekilmektedir. Uzun bir diyalogda baba oğluna barışmak için çağrıda bulunur, ancak geri çevrilir. wR2 ve wR3 varyantları barış çağrısıyla kesilir. Pekçok varyantta daha sonra Nureddin babasıyla barışır. Bu esnada pekçok Nogay varyantında bilge hakim motifi devreye girer: Oğul babasını bir dava esnasında vermiş olduğu akıllı karardan tanır.

Bölüm 6

Hikâyenin son bölümü Toktamış Hanın oğlu Kadir Berdi'nin (gerek Nogay varyantlarında gerekse kV'de) babasının öcünü Nureddin'den almak için ortaya çıkışını ve öcünü alışı anlatmaktadır. Nogay varyantlarında anlatıldığına göre Nureddin korkunç bir işkenceye ve de sorguya maruz kalır. Nureddin işkence ya da kS deki gibi Başkurt bir kahramanla yaptığı mücadele sonucu ölmekten önce sadece nS'de rakibiyle barışır. Yalnızca nA ve nC varyantlarında Nureddin hayatta kalır.

Buradaki pekçok varyantta Edige'nin kendisi artık ilgi odağı değildir. kP4, B -burada Edige Toktamış'ın yerine han olmaktadır- ve Edige'nin ölümünden kısaca bahseden nA ve kP2 varyantları haricinde ondan hiçbir şekilde bahsedilmemektedir. nV Edige'nin parayla tutulmuş iki katil tarafından öldürülüşünün anlatılmasıyla sona ermektedir. kV'de ise baba ve oğul Kadir Berdi'nin onlara karşı aşağılayıcı bir şekilde davranmasından ötürü duydukları utançtan ölümler.

Hemen hemen bütün varyantlar, yerel kökenlerine bağlı olmaksız hikâyenin esas kısmını oluşturan bir dizi dramatik sahneyi içerirle Edige'nin ortaya çıkışını açıklayan ve hanın bundan sonraki kaderi hakkını kehanette bulunan ozanın ortaya çıkışı (2); Edige'nin kaçışından sonra, öi geri dönmesi için ikna girişiminde bulunan, ancak Edige tarafında tehditlerle reddedilen Canbay (3); Toktamış Hanın kaçış sırasındaki ferya (4); Babanın oğluna yapmış olduğu barış çağrısı (5); Nureddin ve Kac Berdi arasında geçen diyalog (Nogay varyantlarındaki) (6).

Bu sahneler hemen hemen tüm varyantlarda kelimesi kelimesi monologlar ve diyaloglar halinde ve mısra şeklinde aktarılmaktadır. Aynı her bir varyantta birbirine çok yakın, kısmen de neredeyse aynı sayılabilecek şekilde oluşturulmuşlardır. Ayrıca denklileri kelime seçimlerine kadar, ta olarak söylemek gerekirse şairane formların ve betimlemelerin seçimi kadar varmaktadır. Bu, sözlü aktarımların gerekliliklerine ve gelenekleri uygun düşmektedir: Kahramanın hayatındaki karakteristik sahneler anlatılmasına yarayan ve formülvari hitaplardan oluşan mısra pasajları t ozanın repertuarının temelini oluşturmaktadır. Bunlar nesirlere nazaran da dikkatli aktarılmakta ve daha az ölçüde değişikliklere maruz kalmaktadır. Ayrıca fikir sanatı bakımından da önemli fonksiyonları⁶ vardır. Sözü edil mısra pasajlar sadece şairane ve içeriksel doruk noktalarını tasvir etmezler, bilakis yapı öğelerinin de fonksiyonuna da sahiptirler.

⁶ Bkz. BOWRA, Heliendichtung, 241; SAMOJLOVIC, Variant, 202; s.a. RADLO Proben, V. Bölüm, XIV (önsöz) ve de REICHL, Türkic Oral Epic Poetry, Bölüm 8 (özelli 261).

II.3. Kahramanlığın Dile Getiriliş Şekilleri

Bu bölümde Edige'ye ait hikâyenin kurgusu ve içeriği olabildiğince kapsamlı bir şekilde tasvir edilmeye çalışılacaktır. Bu amaç doğrultusunda hikâyenin temelinde yatan konular ve motifler tanıtılacak ve yerî geldiğince analiz edilecektir. Tabii buradaki önemli sorun epik ve kahraman olan bir toplumun sosyal ilişkileriyle onun özel yaşam tarzıdır¹.

II.3.1. Kahramanın Sosyal Statüsü

Kahramanın sosyal statüsüne özellikle ortaya çıkışı ve gençliği hakkındaki rivayetler ışık tutmaktadır. Kahramanın gençliği hakkında neredeyse bütün varyantlar bilgi verirken, ortaya çıkışı -kökeni ve ailesi- hakkındaki ayrıntılara sadece Nogay ve Kazak varyantlarında rastlanmaktadır, ancak konu bunlarda oldukça farklı şekillerde ele alınmıştır.

Kahramanın Ortaya Çıkışı

Edige'nin babası pekçok Kazak varyantında olduğu gibi Karakalpak varyantı B'de de ermiş *Baba Tükütü*² ; kV ve B varyantlarında geçli (*Cacı*)-Aziz lakabını taşımaktadır. Nogay varyantları da Baba Tükütü'den söz etmektedir; Burada Edige'nin atalarından biri olarak isimlendirilmiştir³. kP1'de bu bileşik sözcüğün açılımı yapılmaktadır:

¹ Bunun için olan kriterler HATTO tarafından geliştirilen (TOWARDS an Anatomy, 223) kahramanlık manzumelelerinin özellikleri 'katalogu'na çok uymaktadır. Bkz. CHADWICK / CHADWICK, The Growth of Literature, I, 64.

² İstisnalar: nCh; kP4, kS.

³ kV: *Baba-Togut*, kP1: *Tugut*, kP2: *Baba-Tuklas*, B: *Baba-Tukli*. *Baba Tükütü*'nin yazılışı ile ilgili verilen karar (bkz. *tükütü* diğer Türk dillerinde *tükütü* ya da *tükli* şekline karşılık gelmektedir; Bkz. aşağıda Anm.6'da verilen kaynaklar) etimolojik filerler sonucu ortaya çıkmıştır (bakınız aşağıda).

⁴ nCh: *Baba-Tukla* (355), nV: *Baba-Tuklas* (*Caci-aziz*) (365), nA: *Babi-Tukles* (4) ya da *Babutukli* (12), nS: *Caci-Aliza* (427; Bkz. ancak S.449: *Caci-Aziz*), RADIOFF'a ait Kuram-

Burada "Babay", "Tükütü" ve "Şas-Tazi" üçüz erkek kardeşlerdir; en gençleri olan Şas-Tazi Edige'nin babasıdır. kD varyantında babanın isminden söz edilmemektedir, sadece onun "önemli bir ermiş" olduğunu öğreniyoruz.

Bazı kaynaklara göre Şas (*Cac*) Taşkent⁵ için kullanılan bir simonimdir, ama pekçok Türk dilleri arasında ilk etapta -*tük(tök)*'ün aksine "yücut kullanması / yüz kullanması", "ışık tütü", (hayvanlarda) yün / kıl⁶ - "birbirine karışmış uzun) kafayı örten saç" anlamındadır. kS'de Edige'nin babası karakterize edilirken Baba Tükütü'yü "yaçlı kafası ve gür sakalı olan" (184) bir adam şeklinde tahmin edebiliriz. MELIORANSKI'ın dediğine göre *Tuklas-tükütü* (ya da *tükli*) şekillerinin benzerliği ve Şas(*li*) (ya da *Cac(iz)*) ile *tük(tiz)* arasındaki semantik bağ nedeniyle, "esas" isim 'Taşkenti ermiş Baba Tuklas' olmasına rağmen (yücutlu [daha doğrusu yüzlü] ve kafası) kullanmış aziz⁷ şekline dönüşmüştür. Azizin "kıllı oluşu" sadece filolojik sebeplerden ötürü akla yakan görünmüyor. Basit bir yaşamın sembolü olarak saçını ve sakalını kesmeden dolayan, ya da kaba bir yün elbiseye bürünerek gezen, uzun saçları birbirine karışmış aziz⁸ motif, gerek eski Sark ve Hind literatüründe gerekse Hristiyanlık ve İslâm âlemlerinde oldukça yaygınlaşmış olup mislik⁹ bir ortama işaret etmektedir. Gerçekten de Baba Tükütü'nün "kıllı oluşu" sufi çevresiyle olan bağının tek özelliği değildir.

Tatar varyantının birincisinde (Büyük agalar): *baba tükli cacişi ermiş* (104), üçüncü (Kara-su Bazar 1): *Cacişi tükli* (161).

⁵ Bkz. ÇAĞATAY, Die Ädige-Sage, 276 (Anm.4) ve de MELIORANSKI, Skazanie, 10 (Anm.2).

⁶ Bkz. RADIOFF, Sözlük, III, 1530 s.v. *tük*, 1905 s.v. *cac*. Bkz. BASKAKOV'un ilgili kayıtları, Karakalpaksko-Russki slovar; DERS, Nogajsko-Russki slovar; MACHMUDOV / MUSABAEV, Kazachsko-Russki slovar; JUDACHIN, Kirgizsko-Russki slovar (mülakatı KRS'de).

⁷ Bkz. MELIORANSKI, Skazanie, 10 (Anm.2). ÇAĞATAY da "tükli" için "Tuklas isminin bir çeşit değişikliğe uğramış hali" olduğunu tahmin etmektedir (Die Ädige-Sage, 276, Anm.3).

⁸ "Kullanmış aziz'e ait (THOMPSON, Motif-Index, No. D733.1) anlatımın cüz'ü mütemminin, burada olduğu gibi hayat felsefesi sade bir yaşam olan birinin, bir kadın tarafından baştan çıkarılış motifidir. Bkz. tüm motif kompleksini için WILLIAMS, Oriental Affinities.

Baba Tüktü ismi Kazak folkloründe şimdiye kadar epik bir kahramanın muhteşem doğumu ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Çocuğu olmayan bir çift yaya olarak "evliya" ya da "keramet sahibi" Baba Tüktü'nün mezarını ziyaret eder ve onun şefaat etmesiyle çifin çocuk sahibi olma dilekleri⁹ gerçekleşir. Bazı kaynaklara göre Baba Tüktü Orta Asya'da olmuş olarak kutsanmış islami bir din savaşçısıdır¹⁰. Onun kültü etmişin efsanevi kaynağının bulunduğu kuzey Karatav'daki eski Kumkent şehriyle bağlantılıydı; Mezarının Astıhan'ın güneyinde bir yerlerde olduğu söylenir¹¹. Kazaklar arasında sufi-mutasavvuf ve aynı ismi taşıyan derviş dergahının kurucusu *Ahmet Yesevi* (+ 1166) Baba Tüktü ile özdeşleştirilmektedir¹². Bu hikâyede de, özellikle Nogay varyantlarında¹³ bu iki şahsiyet birbiriyle ilişkilendirilmektedir. *Yesevici* kardeşlik Orta Asya'nın islamlaşmasında destekleyici bir rol oynamıştır. Bu gerçekleşirken islamiyet öncesi devirde halkın sahip olduğu inancın¹⁴ unsurlarından kendine uygun olanlarını seçmiş ve benimsemiştir. Yesevi'nin Türkistan şehrinde (eski Yesi) bulunan mezarının, ki burası Orta Asya müslümanlarının esas ziyaretgâhları olmuştur, çocukları olmayan Kazaklar'ın dua ettikleri ve kurban adadıkları bir yer olarak hizmet ettiği söylenmektedir¹⁵. Halk azizi Baba Tüktü'nün Yesevi ile olan ilişkisi burada da gün yüzüne çıkmaktadır. *FALEV*'e göre çocuksuz çiftlerin şefaatçısı olarak görülen Baba Tüktü müslümanların *Hızır*¹⁶ Peygamber'i ile aynı değeri taşımaktadır, ki o da sıkıntılı anlarda yardımcı kurtarıcı olarak görünmektedir¹⁷. ZİRMUNSKIJ'in

⁹ Blz. ORLOV, Kazachskij geroiceskij epos, 10 (*Alpamis*), 89 (*Şora-batır*).

¹⁰ Blz. KÖPRÜLÜ, Türk Edebiyatı Tarihi, 326; s.a. CHODZKO, İdigej, 355 (Anm.).

¹¹ Blz. ZİRMUNSKIJ, Skazanie ob İdige, 383; CHODZKO, İdigej, 355 (Anm.).

¹² Blz. [TOGAN], La littérature kazakh, 743, ve de MRLJORANSKIJ, Skazanie, 10.

¹³ Bakınız aşağıda (Kahramanın gençliği).

¹⁴ Blz. KÖPRÜLÜZADE, Influence du chamanisme, 6.

¹⁵ Blz. MENZEL, Die ältesten türkischen Mystiker, 276; s.a. GORDELEVSKIJ, Choğa Ahmed İasevi.

¹⁶ Blz. FALEV, Vvedenie, 15. *Hızır*, sonsuz yaşama ve tansal hükmete sahip olarak inanç sahibi olan kişilerin danışmanı ve teselli edeni olarak görünmektedir. Ayrıca İslam mitiğinde bir dedenin ve vahiy getiren kişinin rolünü üstlenmektedir; Ve de onun İlyas Peygamber'e olan afnitesi gibi -o da Baba Tüktü gibi 'kullanmış azizler'e dahildir. Blz. VOLLERS, Chidher ve de FRIEDLÄNDER, Die Chadirlegende. Blz. POJARKOV, Iz oblasti kirgizskich verovanij, 28-35.

¹⁷ Blz. bu bağlamda n.v. Bu varyantıda Edige hanın sarayından kaçtıktan sonra Baba Tüktü'nün mezarını orada dua etmek için aramaktadır -ki o, burada Edige'nin dokuzuncu

iddiası Baba Tüktü'nün "hiç süphesiz [Dede] Korkut¹⁸ gibi islamiyet öncesi devrin yaşlı bir şamanı" olduğudur, ancak bu konunun gerçek olduğuna dair hiçbir yerde kanıt bulunmuş değildir. Türk dünyasının folkloründe fevkalade büyük bir rol oynayan bilge veya keramet sahibi *Korkut'un* "herhangi bir spesifik şaman faaliyetinde"¹⁹ bulunduğuna dair Orta Asya folklorik geleneklerinde hiçbir belirti yoktur.

VALİCHANOV'un kayda geçirmiş olduğu Nogay varyantların birinde Baba Tüktü'nün bir ölünün kafatasına ait küller tarafından yaratılmış anlatılmaktadır. Küllün beyaz rengi ile anlatılan şey, Edige'nin "beyaz kemikler" (*Ak süyek*)²⁰ denilen asillere mensup olduğudur. Edige'nin doğumuna dair sebepleri ya da ebeveynleri hakkında daha fazla bilgiyi veren varyantlar kP3 -ki babasının buradaki ismi *Is-tulé*'dir-, kV, kP1 ve kD varyantlarıdır. Bütün bu varyantlarda -ancak kV varyantı hariç, burada açıkça belirtilmemektedir- Edige'nin annesi bir *peridir*. Farsça olan bu kelime Kazaklar'da ve Kırgızlar'da çoğunlukla muhtesim bir güzelliğe sahip olan iyi ya da kötü huylu bir cini (*ruh*) ifade etmektedir. Bu cinler (*ruhlar*) birtakım hastalıkların (ilgili uzuvlara dokunmak veya üflemeyle suretiyle felç ve romatizma gibi) oluşmasına neden olabilecek özelliklere sahiptirler²¹; ancak bu özelliklerin burada hiçbir rolü yoktur. Bizim anlatımlarımızda kesinlik kazanan ve onları ilgilendiren tek bir özellik vardır, o da *perinin* kendisini bir kuşa dönüştürebiliyor olmasıdır²².

kV ve kP3 varyantlarında Baba Tüktü (ya da Is-tulé, ki o esnada kuş avında bulunmaktadır) bir su kıyısında, altından (kP3: uzun) saçlarını

kuşaktan atar. Baba Tüktü onun ilerki zamanda "mutlu ve güç sahibi" olacağı ve ondan sonra gelecek olan varisininin "aslanlar, kaplanlar ve kurtlar" olacağı ve son olarak di: "imansız kişilerin hükümdarlığına düşeceği" kehanetinde bulunur. (268).

¹⁸ Blz. ZİRMUNSKIJ, Skazanie ob Alpamyşe, 170.

¹⁹ Blz. BÖLLER, Ethnologische Untersuchungen, 106.

²⁰ Blz. VALİCHANOV, İdige, 231 ve DERS., İdigej, 272.

²¹ Blz. RADLOFF, Sözlük, IV, 1230 s.v. *pári*; JUDACHIN, KRS, 668 s.v. *peri*; DİVAEV

Mirza Edige-batır, 13 (Anm.).

²² Blz. ZİRMUNSKIJ / ZARİFOV, Uzbekskij narodnyj geroiceskij epos, 388. Blz

THOMPSON, Motif-Index, Nos. F234.1.15.1 *Fairy as swan*, F234.1.15.2 *Fairy in form of*

dove.

²³ Blz. THOMPSON, Motif-Index, Nos. F232.4 *Fairies have long hair*, F233.5 *Fairies have yellow (golden) hair*.

tarayan, ancak onun bakışlarını hissettiğinde suya dalan muhteşem güzellikte bir kız görür. Baba Tükü onu sualtı hilkûmdarlığına kadar takip eder (KP3'te Is-tulê onu yakalamak için saçlarından kayar, fakat kız tarafından derinliklere sürüklenir). Baba Tükü'yü bir korku sarar, ancak kız eğer onunla evlenmezse büyük bir felakete uğrayacağını söyleyerek onu tehdit eder. Bunun üzerine Baba Tükü razı olur; Is-tulê de kocası olarak perinin yanında kalır.

KP1 ve kD'de peri bir kuğukızı²⁴ olarak ortaya çıkar: KP1 varyantında Şas-Tazi ve diğer iki erkek kardeşi bir gölün kenarında suda yüzmek üzere üzerlerindeki tüyden giysilerini çıkarak kıza dönişen üç kuğu görürler. Açıklandığı üzere onlar "İyi ruhlardır, *dijia fir*" (295). Kardeşler kızlara ait bu tüyden giysileri kapıp kaçarlar, ancak kızlar "zorla" da olsa onları geri almayı ve uçarak oradan uzaklaşmayı başarır, ancak bu üç erkek kardeşin kendilerine aşık olduklarını bildikleri için geri dönerler. Onları yanlarına alırlar ve "diğer ruhlardan gizleyerek" (295) birlikte gizlice yaşamaya başlarlar. kD varyantında yer aldığına göre ermiş olarak görülen ve çocuk sahibi olmanın özlemini çeken kişi rüyasında gördüğü üzere güneve (yani Mekke yönüne) gitmesi için tavsiye alır. Bir su kaynağının yakınlarında dinlenirken tüyden giysilerini çıkarak yüzmeğe üzere suya giren üç kuğu görür. "Bu durumun gösterdiği o ki, bunlar kuğu değil bir perinin kızlarıydı" (13). Ermiş onların bu giysilerini alır, fakat perinin kızlardan birisini seçmesi ve diğerlerine giysilerini geri vermesi önerisini kabul eder. İçlerinden en genç ve en güzel olanını, "Kankay sılı" ya seçer.

Bütün varyantlarda peri kocasına tek bir şart koşar: Ayaklarına, koluk altlarına ve edeb yerine bakmasına izin yoktur. Buna rağmen o, bu yasayı gözardı eder. Perinin topuğu (KP3) ya da keçi ayacağının (kV) ya da kuş tınaklarının olmadığını (kD), ayaklarındaki damarların görülebildiğini

(KP1) ve akciğerleriyle beyninin açıkta durduklarını²⁵ görür. KP1'de bu bağlamda kV ve KP3 varyantlarında tanıdığımız taranma motif (bky.) ortaya çıkar: Şas-Tazi karısının bu sırtını, o saçlarını tararken²⁶ farkeder. Tabunun zedelemiş olduğu perinin kocasını terk edışı²⁷ daha doğrusu onun tarafından terk edilişi (kD²⁸) ile sonuçlanır, ancak peri kocasına karında bir çocuk taşıdığını ve doğumdan sonra bu çocuğu terk edeceğini söyler. Babası da onu karadaştıran bir yerde bulabilecektir²⁹.

KP1'de Şas-Tazi kahraman çocuğu ilgilendiren ve işlâmın etkilerini taşıyan bilgiler vermektedir: Çocuğu 6 gün boyunca "Şeytan Azrail"³⁰, 7 gün boyunca da "Cebrail"³¹ besleyecek ve diğer 40 gün boyunca da "Kıdırat"³² onunla ilgilecektir³³. Çocuk sarı saçları üzerinde beyaz bir

²⁵ Bkz. bundan başka THOMPSON, Motif-Index, No. F231.2.1 *Fairies with bird feet*, F232.1.1 *Fairies have huge hole in each armpit*. Bu motif benzer şekilde RADLOFF'un Büyük ağalar (Obrazey, c.VII, 110) ve Köğani kıyat'dan (a.g.e, 199) (bakınız aşağıda, S.29) olan varyantlarında ve de ayrıca Kuruz kavmi olan *Bugur*'nın ("geyik") aktarımlarında bulunmaktadır. Bkz. bajaleva, Doislanski verovanija, 14. Bkz. v. MZIK, Die Stammesage, 82 (Ann.5).

²⁶ Diğer varyantlardan farklı olan şey, burada perinin diğer iki kızkardeşinin içlerinde en genç olanı hanile kalmasını kışkırtarak onu "şeytanın kıızı" (295) olduğunu ileri sürmeleri ve enişlerini onu gizlice gözlemesi için teşvik etmeleridir. Uzun saç ve (silitiri) tarak (bkz. THOMPSON, Motif-Index, No. D1972.1 *Magic comb*) bir Başkır anlatımındaki superisinin de sembolleridir. Bkz. POTANIN, Doc' motif, 39.

²⁷ Bkz. THOMPSON, Motif-Index, No. F302.6 *Fairy mistress leaves man when he breaks tabu*.

²⁸ Keşfettiği şey sebebiyle aziz, karısının "saf olmayan bir güçten" (15) geldiği sonucuna varır.

²⁹ kV, 235: "Nii'in kıyısında, Kum-Kent sehtinin surlarında", KP3, 304: "Mısır'da (Myzyr)"; KP1, 295: "Yabancı bir diyarda, Kungel' sehtinde, Kuba-dong tepesinin yakınlarında, 9 yolun keşitdiği yerde", kD, 15: "9 yolun keşitdiği yerde". Bkz. bundan başka ZIRMUNSKI, Skazanie ob Ildige, 384.

³⁰ İşlâmın dört baş meleğinden biri, *Azra*'nın insanların yaratılması esnasındaki tas kapılılığı sebebiyle, Muhammed tarafından ölüme melege olarak adlandırılmıştır. Bkz. WENSINCK, *Azra*'nın, 609.

³¹ *Cebra*'nın işlâmın dört baş meleğinden en tanınmış olanı ve Muhammed'e vahiy getirenidir. O bir yarımelek, konuyu ve nashatçıdır. Ayrıca büyük gereçlerinin ve ülsünların yapımında önemli bir rol oynar. Onun hakkında pek çok efsanenin mevcut olduğu söylenmektedir... Bkz. CARRA DE VALUX *Digbra*'nın, 1032.

³² *Hizir* hakkındaki bakınız yukarıda, S.25, Ann.16. VOLLERS (Childher, 254) sufi çevresinde yaygın olan bir aktarıma göre *Hizir*'in -ıpkı Edige gibi (bakınız aşağıda)- (terk edilmiş) bir

²⁴ Bkz. THOMPSON, Motif-Index, Nos. D361.1 *Swan maiden*, K1335. *Seduction (or wooing) by stealing clothes of bathing girl*, F302.4.2 *Fairy comes into man's power when he steals her wings (clothes)*, she leaves when she finds them, B653.1 *Marriage with a bird-maiden*; HOLMSTRÖM, Snider; PENZER, The "Svan-Maiden" Motif, DEKS., The Story of Urvashi and Putravasi; HAITO, The Swan-Maiden. Moğol epikğinde yer alan kuğukızı motif için bkz. POPE, Die Schwamenjungfrauen.

potansiyelini geliştireceği yerde politik açıdan oldukça istikrarlı dönemlerde mekeç dışı ayrılıkçı akımları desteklemiş, talep edilen *drugba narodov'a* (milletler dostluğu) ve güçlü proleter enternasyonalizme karşı koyarak bağımsız kültürel geleneğin ifadesi olarak, geçmişten günümüze gelebilme özelliğini korumuştur.

V. ÖZET

'Kahraman Toplumu' ve 'Kahramanlık Çağı' kavramları ile ilgili birkaç temel düşünceден yola çıkarak Orta Asya'daki Türk toplumlarının kültürlerinde yaygın bir şekilde yer alan *Edige* destanını detaylı bir şekilde inceledik. İlk etapta 'kahraman toplumunun' temel özelliklerinden biri olan kahramanlık ahlakının kendisini nasıl gösterdiği sorunu ön planda yer almıştır. Bunun kriterlerini şunlar olmuştur:

- 1) Kahramanın sosyal statüsü
- 2) Yandaşlarının ve düşmanlarının konumu
- 3) Kahraman ile Kahraman oğlu arasındaki ilişki
- 4) Kahramanlık meziyetleri ve gelenekleri

Kahraman *Edige* 'küçük bir Kyrostan- doğuştan bir lider şahsiyettir. Soyu gereği ve şahsi özellikleri sayesinde hükümdarlık kaderi zaten doğuştan tayin edilmiştir. Kendisini gösterdiği çevrenin basit ve ortamın mücadelesinde dolu olması onun yükselişini daha da etkileyici kılmaktadır. Bu motifin biçimlendirilmesinde batı Kazak-batı Sibirya ve Nogay varyant grupları bazı karakteristik farklılıklar göstermektedir. Kazak varyantlarında kahramanın ebeveynleri - halk azizi *Baba Tırtı* ve bir *per-i* - kahramanın özel bir soydan geldiğine işaret ederken, Nogay grubu varyantlarında bunun için ilaveten 'resmî' bir genealojiye de ihtiyaç duyulmuştur. Bunun dışında kahramanın basit halk ile olan ilişkisi Kazak varyantlarında Nogaylar'ından daha fazla göze çaracak şekilde işlenmiştir. Buna karşılık, Kazak-Batı Sibirya grubunda yaşlıları tarafından lider olarak kabul edilen, itaat isteyen ve kendisini kanıtlayan 'çocuk hükümdar' motifine de rastlanmaktadır.

İktidara geleceğini gözüyle bakılan genç kahraman öylesine dikkat çekmektedir ki, *Toktamış Han* bile onu rakip olarak görmekte ve ortadan kaldırılmasını sağlayacak planlar yapmaktadır. Nogay varyantlarında handa taht korkusu yaratan şey, kahramanın, özellikle ozan *Sıpra*'nın dile getirdiği, prens soyundan geliştirdir.

Kahraman, bir grup yandaşı ile kaçmayı başarır. Grubun kaçış dönemi her iki varyantta da vurgulanır ve bu alışılmadık durumda kahraman

tekrar liderlik vasıflarını ispatlamaktadır. *Primus inter pares* 'den ziyade önünü ardını düşünen bir lider olarak ümitsizliğe kapılan yandaşlarını yüreklendirmesi, ayrıca dayanışmanın ve sadakatin gerekliliğini göz önünde tutması lazımdır. BOWRA¹'ya göre 'kahraman toplum' için bir temel prensip olan lider ile müritleri -burada bir grup *outlaws*- arasındaki işbirliği bu epizotta kahramanlık gereği olarak formüle edilmektedir.

Kahraman-dev, kahramanca bir atmosferden ziyade masalvari bir ortandan gelen *dev* ile karşılaşma, Edige'ye askeri stratejik kabiliyetlerini ispatlama ve prestij kazanma fırsatını tanımıştır. Bu bir bakıma, öldürülen rakibin adamlarının kendi tarafına geçmesi şeklinde görülürken, diğer taraftan da düşmanın elinden kurtarılan *Şah Temir*'in kızı olan bir kadının kazanılması şeklinde de kendisini göstermiştir ve artık Edige ona gitmektedir.

Daha sonra anlatım ikinci kahramanı yani Edige'nin oğlu *Nureddin*'i devreye sokmaktadır. O, Toktamış Hanı öldürerek babasının öcünü alır. Baba ile oğul arasında meydana gelen ve oğulun davranışından kaynaklanan nesil ve güç çatışması dramatik bir biçimde anlatımın ana konusunu oluşturmaktadır. İktidar için meşruiyetin sağlanması. Bu arada ganimetlerin paylaşım savaşı (ölen hanın kızları) pek önem arz etmemektedir. En azından Kazak-Batı Sibirya varyantlarında (Cengizci Toktamış ve oğlu *Kadir Berdi* tarafından canlandırılan) hanedan şeklindeki meşruiyet değer taşımazken, mükemmel bir hükümdarı simgeleyen meşruiyetler daha önemlidir. Bu meşruiyetler Edige tarafından ibret alınacak şekilde sergilenmektedir. O, oğlundan farklı olarak, sadece bir savaş kahramanı değildir, onda bir hükümdardan beklenen "cesaret, adalet, bilgelik, diye anılan meşruiyetler-üçlüsü ... dindarlıkla birleşmiştir"². *Nureddin* ise Kazak varyantlarında kesinlikle "ikinci dereceden bir kahramandır"³ gerçi, bir *military prince* meşruiyetine sahiptir fakat, gençliğine dayanan hırçnlığı, "büyük Nogay halkının" lideri olma vasfına gölge düşürmekteydi. Nogay varyantlarında *Nureddin*'in hükümdarlık talebi prensip olarak haklı gösterilmektedir. Genealojik açıdan da meşruiyeti aynı değerdendir: Tanınmış

¹ Blz. Bölüm I. (Giriş).

² KNAUTH / NADJABADI. Das altiranische Fürstenideal, 48.

³ V. MZIK, Sagenmotive, 200.

müşluman hükümdarların akranı olarak *Nureddin*'in menşei Cengizci *Kadir Berdi* ile eş değerde gözükmektedir.

Gerek alışılmışın dışındaki menşinde ve kişisel kabiliyetlerle meşrulaşan iktidarın kıymetinde, gerekse mücadele ruhu ve savaş sanatı ile şekil verilen özelliklerinde ve geleneklerinde kendini gösteren eksik kahramanlık ahlakı, Edige'nin hikâyesinde, özellikle de Kazak varyantlarında, değiştirilmekte ya da artık çağdan beri mükemmel bir hükümdarı tanımlayan bir takım meşruiyetlerle ve konvansiyonlarla tamamlanmaktadır. Hikayemizin önemli bir özelliği de eski ve genç kahramanların arasında oluşan kuşak farklılığıdır. Bu farklılık ilgili varyant gruplarında dile getirilen kahramanlık etiğine özel bir renk katmaktadır: Kazak varyantlarının sonunda yaşlı bilge Edige'nin temsil ettiği bir ağırlık kendisini belirgin bir şekilde gösterirken, Nogay varyantlarında *Nureddin* tarafından temsil edilen daha genç nesilde cengâverlik ön plandadır. Bazı Kazak varyantlarında göze çarpan bir özellik ise, kahramanlık ahlakını üreten bir güç olarak kadının rolüne işaret edilmesidir.

Genelde Kazak ve Batı Sibirya varyantları Nogay grubu varyantlarına göre daha fazla efsanevi anlatım motiflerine sahiptir. Burada söz konusu olan çoğunlukla 'kör motiflerdir', daha doğrusu büyük ihtimalle ilgili varyantların kaleme alınma zamanında tükenmiş olan motif fragmanlarıdır⁴. Anlatılan kişi bunları az ya da çok birbiri ile ilgisiz şekilde anlatıma ilave etmiştir. Değişik kökenli varyantlarda islâmi etkiler de farklı şekillerde baş göstermektedir. Nogay varyantları müşluman alimliğinin damgasını taşıırken -Bu husus kahramanların genealojilerinin açıklandığı ve onların sümülüklerinin vurgulandığı pasajlarda özellikle kendini belli etmektedir- Kazak varyantları folklorik islâm izleri taşıyan bir çevreye dikkat çekmektedir.

Bu bölümde hikâyenin oluşumu ile ilgili olarak dramatik figürlerin

⁴ Örn. kD'deki 'ikili çatı' biçimindeki Fasiten-Elif gibi (bkz. Bölüm. II.3.2); Kahramanın kendisini değil de düşmanın karakterize eden kahramanlık uykusu (bkz. Bölüm II.3.2); kS'deki ev sahibinin evindeki ekmegin ve tuzun büyüü gücü (bkz. Bölüm II.3.2) ve aynı varyanttaki düşmanın parçalara bölünüşü (bkz. Bölüm II.3.3); kF3'deki çocuk ile yaşlı adamlar arasında gerçekleşen koşu yarışı (bkz. Bölüm II.3.2); Edige'nin kaçışından sonra yaşadığı maceralar üzerine yapılan imalar (B) (bkz. Bölüm II.3.2); nV'de meşe koruluğunda uyuyan ve atı tarafından nöbeti tutulan genç (bkz. Bölüm. II.3.3).

tarhi örneklerine yöneldik.

Altın Ordu'nın son dönemlerinde büyük bir konutan olan ve 'hükümdarlar yaratan' tarhi *Edige* (*Edigü*) (+1420), *Toktamış* Han'ın ve *Timur*'un çağdaşı ve bir zamanlar onların adamlarından birisi idi. Çağdaş kaynaklar onu becerikli bir ordu kumandanı ve üst düzey politik vazifelere sahip bir stratejist (*Emir-i'l-ümera*) olarak tarif etmektedir. 15. yüzyılda bağımsız bir devlet teşekkülü olarak parçalanmadan evvel, Altın Ordu'yu bölgesel etkinlik ve politik güç bakımından etkin kılmayı başarmıştır. Edige aynı zamanda Altın Ordu'nun eski devlet arazisi üzerinde yeni bir bölgesel güç kurmuştur, yani *Nogaylar*'ı. 1480 yılından bu yana batı kaynaklarında - büyük olasılıkla meşhur Emir *Nogay*'a (+1299) dayanarak - *Nogaylar* adı verilen konfederasyon, 15.-17. yüzyıla ait şark kaynaklarında -Edige'nin ait olduğu ve bu konfederasyon içerisinde politik lider roli oynayan (eski moğol) kökenine dayanılarak - *Mangit* ismi ile anılmaktadır. *Mangit* (ya da *Mangitların yurdu*), merkezi Volga ile Ural Nehri arasındaki bozkırlar olan bu birliğin özel adydı.

Tarihçiler Edige'nin oğlu, *Nureddin Mirza* (bu isim, *Mangit* hanedanlığına mensup olan erkeklerin aldıkları bir ünvanıdır) hakkında çok az bilgi vermektedir. Büyük bir olasılıkla asıl varis olarak babasının yerine *Mangitların* şefi (*bey*, *bey*) olarak başa geçen o değil de kardeşlerinden biridir, ancak isminin ünvan olarak kullanılıyor olması -ki bu, Nogay dökümanlarına göre şahsa dayanan bir gelenektir- *Nureddin*'in hüküm süren hanedanlık içerisindeki yönetici konumuna işaret etmektedir; Tıpkı Volga'da kendine ait bir ulusa sahip olusu gibi. Ne var ki epik baba-oğul anlaşmazlığının tartışlılığı kesinleşmiş değildir. Bu konu hakkındaki bildirimler öncelikle 17. yüzyıla ait kaynaklarda bulunmakta ve belirgin epik tonlanmalar göstermektedir. Ayrıca *Nureddin*'in hükâyeye göre *Toktamış* Han'ın ölümündeki payı da kanıtlanmış değildir.

Edige hakkındaki çağdaş haberler, meşhur Emir hakkındaki efsanelerin daha o yasakken ortaya çıktığını ve bunların tarih yazılımına etki ettiklerini göstermektedir. Epik gelenek ise -özellikle Nogay varyantlarında - tarihi aktarımların pek çok detayını muhafaza etmiştir. Edige'ye ait hükâyenin kahramanları ile ilgili özellikler epik gelenek ile kıyaslanacak olursa, tarihi olayların yazılmasında belli eğilimler ortaya çıkmaktadır.

Edige ile *Toktamış* Han ve de onların varisleri arasındaki çatışma - ki bunların temelinde 14. ve 15. yüzyılda Altın Ordu'nun tahtı için rekabet eden hanedanlıkların güç savaşları yatmaktadır - epik anlatımda kahramanın hükümdar yüzünden uğradığı haksızlık sebebiyle birden fazla nesli içeren intikam alma hikâyesi olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir motif içerisinde despot fakat aynı zamanda zavalı balyile acınacak durumda olan hanın karşısına bir kahraman çıkarılmaktadır. Bu kahraman ünlü halk azizi, daha doğrusu mutasavvıf *Baba Yükiü/ Ahmet Yesevî*'nin soyundan gelen bir kişi olarak sadece bir azizin karizmasına sahip değildir. O aynı zamanda bir kahramanın yansısı bir hükümdarın da meziyetlerini taşımaktadır. Bu şekilde Edige, hüküm süren bir han ile boy ölçüşebilecek kadar kudretli bir yönetici olduğunu kanıtlamaktadır.

Edige ile *Nureddin* arasındaki çatışmanın işleniş şekli, belirgin bir ahlâk dersinin çıkarılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Tarihçiler bu çatışmanın sebebi olarak *Nureddin*'in iktidar hırslını gösterirken, hükâyeye içerisinde buna sebep hanın iki kızıdır. Bunun sonucu olarak *Nureddin*'in değerdendirilişinde bariz bir fark ortaya çıkmaktadır: Tarihçiler onun haksız işğini yargılamalarına rağmen, yine de hükâyenin içinde kadınlardan birini talep etmesi haklı görülmektedir, çünkü *Toktamış* Hanın öldürülmesiyle savaşçı ruhunu kanıtlamış olur. Onun babasının 'ihaneî' karşısında (ki hükâyeye bunu bu şekilde değerdendirmemekte, aksine daha çok bir entrika olarak ele almaktadır) gösterdiği son derece asırı reaksiyon böylelikle, onu mazur göstermese de, gençliğin verdiği tezcamlığa bağlanabilmektedir. Hikâye aynı zamanda, özellikle Kazak varyantlarında göze çarpan ahlâki bir emri dile getirmektedir: Baba otortesine karşı olan saygı.

Gerek kroniklerde gerekse hükâyede baba ile oğul arasındaki anlaşmazlığın arkasında her zaman öncelikli olarak, Türk ve Moğol bozkır imparatorluklarında ve de ayrıca Nogaylarda da daimi anlaşmazlıkların kaynağını oluşturan, politik bir problem yatmaktadır: Bir nesilden diğerine geçen iktidar değişikliği ve iktidar meşruiyeti sorunu. *Nureddin*'in bu meşruiyet ismini tarihçiler tarafından bariz bir şekilde reddedilmektedir. Altın Ordu içerisindeki en yüksek göreve gelmek için duyduğu hırs, açık bir şekilde yargılanmaktadır; çünkü bir Cengiz olmasından dolayı han ünvanının onun meşru hakkı olmadığı düşünülmektedir. Elbette babasının da hanedanlık meşruiyeti yoktu -ancak o, hiçbir zaman tahta geçmek için

talepte bulunmamıştır. Buna karşın hikâye içerisindeki iktidar sorunu kişisel yetenekler bazında çözülmektedir –çünkü sonunda burada da hanedanlık açısından mesruiyeti elde etmiş bir aday kendini ispatlamaktadır. Bu esnada sonuç –Kazak varyantlarında- Nureddin için daha ziyade negatif olmaktadır. Bu durum Nogay varyantlarında daha farklıdır: Nureddin burada yeni bir hükümdar adayı olabilmektedir, çünkü genç bir savaş kahramanının liderlik yeteneğine sahiptir ve bunun dışında formal şartlar açısından yeterli olmasa da, cengizlerin sahip oldukları özelliklerin gerisinde kalmayan menşeyi kanıtlayabilmektedir.

Bariz eğilimli epik sunuş -olayların Edige ve Nureddin lehine yorumlanması- kahramanların kendileri hakkında ortaya çıkan efsanelerin oluşmasında bizzat aktif rol oynadıklarına dair tahminlerin yürütülmesine neden olmuştur. Edige'nin ya da onun soyundan gelenlerin bu hikâyenin oluşmasına katkıda bulunduklarına dair bir dizi dolaylı işaretler bulunmaktadır:

Edige'nin çağdaşı olan Suriyeli tarihçi İBNİ 'ARABŞAH'ın eseri epik hikâyenin pek çok detayını içermektedir. Yazarın kendisi Altın Ordu'nun başkentinde, yani Edige'nin hüküm sürdüğü bölgenin içerisinde bulunmuştur. Büyük bir ihtimalle Edige hakkındaki efsanevi bildirimler ona Edige'nin yandaşları tarafından aktarılmıştır.

Yukarıda ifade edilen hipotezi destekleyen bir argüman da, kahramanlar hakkında yazılmış ve Nogay varyantlarında merkezi bir rol oynayan ayrıntılı genealojilerin daha önce oluşan (ilk örnek 1602 senesine aittir) yazılı kaynaklara dayandığı gerçeğidir⁵. Vaktiyle Timur gibi Edige de Altın Ordu içerisinde güçlü elinde tutabilen kişi olabilmek için gerekli özelliklere sahip değildi (Cengiz Han'ın soyu tarafından sağlanan hanedanlık mesruiyetine). Edige'nin pozisyonunu sağlamlaştırmaya yardımcı olan unsur sadece kahramanlıkları üzerine olan efsanelerin yazılması değil, bilakis (Timur tarafından da saygı gören) meşhur tarikat kurucusu Ahmet Yesevi ile olan genealojik bağın aktif bir propagandasının yapılmasıdır.

Aktarımların değişik türlerinin kıyaslanması sadece epik oluşumun

⁵ Büyük bir olasılıkla bu, hikâyenin başka bölümleri için de geçerlidir; En azından Nogay varyantlarının 'tarihi' karakterinin bir açıklaması olurdu.

başlangıcına ait bilgiler vermemekte, aynı zamanda hikâyenin oluşum şartlarına ve onun politik fonksiyonuna dair ipuçları da ortaya koymaktadır. Kendinden evvel gelen pek çok hanedanlık kurucusu gibi Edige de Altın Ordu içerisindeki iktidarını haklı çıkarmak ve güçlendirmek için epik gelenekleri kullanmıştır⁶. Bu geleneklerin, Edige'nin varisleri tarafından Nogay federasyonu bünyesinde hanedanlık olarak kurulan *Mangit* iktidarını desteklemek amacıyla yaşatılmaya devam edildiği düşünülebilir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde komşu ülkelerin tarihi ve epik aktarımlarında Nogaylara verilen değer ele alınmıştır. Burada kahramanlık geleneğinin etkisi kendini göstermektedir, Başlangıcı ise Nogay konfederasyonunun kurucusu olan Edige'nin hikâyesi oluşturmaktadır.

Nogay konfederasyonu *Mangitlar*'ın yönetimi altında bulunan etnik heterojen bir teşekküldü. Nogay uluslarının otlakları, yani bu birliğe sürekli ya da geçici olarak katılan grupların otlakları 15. ve 16. yüzyılda Dnyepir'den Aral Gölü'ne ve Kırım'dan Batı Sibirya'ya kadar uzanmaktaydı. Gerek Kazan, Astrihan, Sibir ve Kırım hanedanlıklarında ve gerekse Özbek ve Kazakistan hanedanlıklarında politik ve askeri konularda müttelikleri sayılan Nogaylar'ın oldukça önemli bir yeri vardı. Nogay federasyonu 16. yy da yönetim kademesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve Kazan ile Astrihan hanedanlıklarının Ruslar tarafından fethedilmesi yüzünden dağıldıktan ve Volga'daki 'büyük ordunun' Rusya'nın yönetimi altına girmesinden sonra pek çok Nogay Mirzası uluslarıyla beraber Kazaklar'a ve Özbekler'e katılmış daha doğrusu Karadeniz bozkırlarına ve kuzey Kafkaslar'a göç etmiştir; Bu göç, Kalmuklar'ın Nogay merkez bölgesine ilerlemeye devam etmesiyle (erken 17. yüzyıldan beri) daha hızlanmıştır.

Nogaylar'ın vaktiyle sahip olduğu politik role, tarihteki başlangıçlarını Nogay birliği zamanına ve devlet arazisine dayandıran komşu milletlerin aktarımları şahitlik etmektedir. Kazaklar, Karakalpaklar ve Başkurtlar, hatta Kırgızlar bile Nogaylar'ı ataları olarak görmekte ve tarih içerisindeki Nogay safhasını bir çeşit Altın Çağ olarak övmektedirler. 'Nogaylar Çağı' bu toplumların kahramanlık manzumelerinde parlak bir kahramanlık çağı olarak gözükmektedir: Kazak, Karakalpak, Sibirya

⁶ 'Babasından uzakta doğan oğul' motifinin değerine, hanedan kurucularının efsanevi biyografileri içerisindeki öneme pek çok kez işaret edilmiştir; Bkz. Bölüm II.3.2.

Tatarları ve Kırğızlar tarafından kayda geçirilen anlatımlarda yer alan kahramanlar Nogaylar'a aittir. Bu kahramanlar bunlarla kurulan bağları dolayısıyla onların amansız düşmanları olan Kalmuklarla savaşmaktadırlar. Nogay kahramanları hakkındaki bu anlatımlar büyük bir olasılıkla ortak bir epik malzemeye ait olmaktadır ve daha ziyade Nogaylar birliğine dahil olan gruplar tarafından yayılmıştır. Nogay Mirzalarının savaş ve ücretli asker hizmetleri de Edige ve daha başka 'Nogay' kahramanları hakkında bazı aktarımların yayılmasına katkıda bulunmuştur. 'Nogay' isminin epik kahramanlara, 'kahramanlık malzemesinin' 'Nogaylar Çağı'na' maledildikten sonra verilmiş olabileceği de düşünülebilir. Bunun ne zaman gerçekleştiği ve temelinde hangi sebeplerin yattığını kesin olarak bilememekteyiz. Nogay iç savaşları ve Kalmuklar'ın yayılmasıyla başlayan Nogay birliğinin dağılması ve de bu sayede patlak veren göç, bu konuda rol oynamış olabilir. Bu şekilde meydana gelen toplumsal değişim Ruslar'ın Orta Asya'ya ilerlemesiyle ve Rus egemenliğinin kurulmasıyla 18. ve 19. yüzyılda köklemiştir. BOWRA'ya göre bu değişim, geçmişin 'kahramanlık çağı' olarak mükemmelleştirilmesine neden olabilecek "psikolojik faktörlere" zemin hazırlamış olabilir.

Çalışmanın beşinci ve son bölümünde Edige ve başka kahramanlık hikayelerini örnek alarak bu tür geleneklerin günümüze kadar gelen yeni etkilerini tartıştık. Bunların farklı politik ve ideolojik hareketler tarafından kullanılması, Ruslar tarafından sömütgeleştirilmiş olan halkların kahramanlık hikayelerinin 19. ve 20. yy'da bile, geleneksel değer yargılarının dile getirilmesinde büyük rol oynadığına ve çağdaş politik hedeflerin oluşturulmasına katkıda bulunduğuna işaret etmektedir. Sömütgecilik karşıtı hareketin baş kahramanları kahramanlık edebiyatını pantürkler, komünistler ve çeşitli nasyonalistler gibi propaganda aracı olarak kullanmaktadır.

Özellikle bu türün Sovyetler tarafından yapılan resepsiyonunun farklı etapları kahramanlık edebiyatının konumunu Rus olmayan halkların kültürel bağımsızlığının bir sembolü olarak göstermektedir. Kahramanlık gelenekleri çağdaş dünya içinde asimile mi edilmek istendi, yoksa tamamen ortadan kaldırılmaya mı çalışıldı. Her ne olursa olsun yapılan eleştiriler kahramanlık edebiyatının bazı spesifik özelliklerine yöneliktir: savaşçı ruhuna, sosyal açıdan üst tabakaları içeren ortamına ve türün kozmopolit

karakterine. Yapılan eleştirilerde sosyal açıdan tehlikeli malzeme olarak kahramanlık edebiyatının gösterilmesi Sovyet ideolojisi açısından normal karşılanmaktadır ama buna karşı bütün uluslararası, daha doğrusu ulusallığı aşan çizgilerin reddedilmesi ilk bakışta paradoks gibi görünmektedir. Yapılan bu eleştiriler gerçekten de böl ve işle et stratejisi çerçevesinde açıklanabilir. Bu strateji pantürkizmi ya da panslamlı kültürünü Sovyetler'deki Türk halklarının ulusal özelliklerini öne çıkararak engellemeye çalışmaktadır.

Bunların dışında kahramanlık edebiyatının incelenmesi esnasında ortaya çıkan farklı etaplar, yapılan eleştirilerin sadece politik yönden hareketli dönemlerde birleştirici rol oynadıklarını, istikrarlı dönemlerde ise merkezi güç dışına kayan eğilimleri güçlendirdiklerini gösterir. Ancak bunun sebebi CHICHO'yun tahmin ettiği gibi kahramanlık edebiyatının ulusal bir fundamentalizm çizgisinde olması ve ulusal karakterlerle ilgili modeller yaratması değildir.⁷ Tam tersine, Edige'nin hikayesi kahramanlık edebiyatının – en azından potansiyel olarak – esasen ulusal düzeyi aşan bir entegrasyonu gerçekleştirdiğini gösterir. En azından bizim incelediğimiz hikayede ulusal karakterler değil, Kazakların, Sibirya Tatarlarının, Kırğızların ve Özbeklerin "kahraman" toplulukları için eşit derecede geçerli olan sosyal stereotipler ortaya çıkarılmıştır: ideal lider kişilik, kahraman savaşçı, bilge baba, delikanlı oğul, sadık hizmetkar, oportünist rübe sahipleri v.b.⁸

Ulusal ya da etnik zıtlıklar, düşmanlar farklı kültürleri (söz gelimi farklı dinler) temsil etseler de geleneksel kahramanlık edebiyatında rol oynamaz. Mesela Kazak ve Kırğız edebiyatında ezeli düşmanlardan sayılan dinsiz Kalmuklar ya da Çinli'ler gibi. Bunları düşman yapan etnik kökenleri değildir: "kötü olan Kalmuk zihniyetidir".⁹ Bunun dışında geleneksel kahramanlar genelde *Kongrat*, *Kıpçak* ya da *Nogay*'lar gibi belirli halklardan gelirler. "Kırğız" ya da "Kazak" kahramanlar buna karşın 19. yy'da oluşan milliyetçiliğin ürünleridir. Kahramanlık edebiyatı, 19. ve daha çok 20. yy'da sadece milliyetçi çabalara alet edileme anlamında milliyetçilik

⁷ Bkz. CHICHO, L 'Épopée politique, 107, 117.

⁸ Bkz. REICHL, *Turkic Oral Epic Poetry*, 282.

⁹ HATTO, *Eine allgemeine Theorie*, 14.

felâsesini taşır. Kahramanlık edebiyatını bir tanım olarak “milliyetçilik” ya da “millî karakter” gibi konseptlerle bağdaştırmak burada yanlış olur.

Aynı şey “kimlik” kavramı için de geçerlidir. Türk kahramanlık edebiyatının anlamı “etnik kimlik ve tarihin korunduğu yer”¹⁰ olarak görülüyorsa ve içinde onun değerinin saklı olduğuna inanılıyorsa “etnik kimlik ve tarih” zaman ötesi kavramlar olarak görülüyor demektir, ama gerçekte bu tür konseptler ancak ilgili tarihsel bağlamların dikkate alınmasıyla anlaşılabilir.

¹⁰ Bkz. PAKSOY, Central Asia's New Dastans, 75.

VII. AÇIKLAMALAR

VII.1. Kullanılan Varyantların Listesi

kS	s. SPASSKIJ, “İdige”
kV	s. VALICHANOV, Idige (233-264 <i>Idyge</i>)
kP1	s. POTANIN, Tjurkskaja skazka o Idyge (294-301)
kP2	s. POTANIN, Tjurkskaja skazka o Idyge (301-304)
kP3	s. POTANIN, Tjurkskaja skazka o Idyge (304-312)
kP4	s. POTANIN, Tjurkskaja skazka o Idyge (312f.)
kD	s. DIVAEV, Mirza Edyge-batyr
B	s. BELJAEV, Materialy (Skazanie ob Edigee i Tochtamyşe)
wR1	s. RADLOFF, Proben, IV.Theil (35-56) / Obrazcy, č.IV (27-45) (İdägä Pi)
wR2	s. RADLOFF, Proben, IV.Theil (164-174) / Obrazcy, č.IV (127-136) (Toktamysch Kan)
wR3	s. RADLOFF, Proben, IV.Theil (241-249) / Obrazcy, č.IV (195-204) (Toktamysch Kan)
nCh	s. CHODZKO, Adiga
nV	s. VALICHANOV, Edigej
nA	s. ANAN'EV, Karanogajskija predan'ja (1-16 Tochtamyş-chan)
nS	s. SEMENOV, Mirza Edyge (418-454)
nAl	s. ALEJNIKOV, Pover'ja Nogajcev (7-9)
nÇ	s. ÇAGATAY, Die Ädiga-Sage (244-248/248-254)